

Tomislav Kesić

**MIGRACIJE BOSANSKO-
-HERCEGOVAČKIH HRVATA U
RAZDOBLJU OD 10. DO 21. STOLJEĆA**

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. POVIJESNO-DEMOGRAFSKI OSVRT NA PREDOSMANSKO I OSMANSKO RAZDOBLJE.....	3
2.1. Povijest BiH.....	3
2.2. Politika u BiH.....	4
2.3. Zemljopis	5
2.4. Županije	5
2.5. Gospodarstvo	6
2.6. Stanovništvo	7
3. RAZDOBLJE 1483.-1879.	9
4. RAZDOBLJE 1879.- 1991.	15
4.1. Prirodni prirast stanovništva	15
4.2. Migracije	18
5. RAZDOBLJE 1991.-2005.	24
5.1. Izbjeglice iz BiH u RH i druge zemlje.....	26
5.1.1. Pokazatelji migracije stanovnika u razdoblju 1991.-1998.....	28
5.1.2. Dinamika nastanka izbjegličke krize	30
5.1.3. Povratak prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba do svibnja 1998.	32
5.1.4. Povratak izbjeglica u BiH	35
5.1.4.1. Povratak izbjeglica iz RH u BiH	36
5.2. Raseljeno stanovništvo unutar BiH	37
5.3. Posljedice rata	41
6. BUDUĆNOST STANOVNIŠTVA BiH	45
7. ZAKLJUČAK	46
LITERATURA	50
POPIS TABLICA	51
POPIS ILUSTRACIJA.....	53

1. UVOD

Tijekom proteklih pet stoljeća, najviše tijekom prethodnog stoljeća, a osobito u ratnom razdoblju 1991.-1995., kroz procese emigracije, islamizacije, etničkog čišćenja i drugih oblika diskriminiranja, teče neprekinuta dehrvatizacija Bosne i Hercegovine. U Bosni su Hrvati (kršćani na ovim prostorima), prema prvim podacima koji se mogu naći u literaturi, iz davne 1468., imali zastupljenost 99,10%. Danas, prema najoptimističnijim predviđanjima taj se udio smanjio na oko 14,6%. Hrvati su u Bosni i Hercegovini dovedeni na rub opstanka i pitanje je trenutka kada ćemo ovaj, jednom najbrojniji i najstariji konstitutivni narod, ubrajati među etničke manjine.

Cilj ovog rada je, kako se može zaključiti iz prvih nekoliko rečenica, navesti i pokušati objasniti bar neke od uzroka ovog masovnog iseljavanja hrvatskog pučanstva s prostora Bosne i Hercegovine.

Po sadržaju, rad je podijeljen na četiri cjeline. U prvom poglavlju su podaci o Bosni i Hercegovini danas, koja se od svih republika bivše Jugoslavije najviše razlikuje od prijeratnog stanja. Podaci su općeniti i uglavnom se odnose na zemljopisni položaj, teritorijalni ustroj, osnovne ekonomske pokazatelje, kratak povijesni pregled itd. Drugo poglavlje se odnosi na razdoblje do 1879. godine kada je, za vrijeme austrougarske vlasti, napravljen prvi moderni popis stanovništva. Treća cjelina se odnosi na razdoblje 1879.-1991. u kojem je kretanje stanovništva najjednostavnije proučavati, jer je u ovom razdoblju nastalo dvanaest popisa stanovništva, pa se kroz četiri austrijska i osam jugoslavenskih popisa lako prate svi, za ovaj rad, relevantni pokazatelji. Četvrti dio je možda i najkompleksniji, odnosi se na razdoblje 1991.-2005. U BiH, i iako je od kraja rata proteklo deset godina, nije organiziran niti jedan popis stanovništva. Prikupljeni podaci iz ovog razdoblja su rijetki, a od izvora do izvora razlike su velike. Izvori su međunarodne institucije, vlada BiH, crkveni izvori i neki samostalni radovi profesora i magistara koji proučavaju kretanje stanovništva. Peto poglavlje se

odnosi na budućnost, odnosno procjenu broja stanovnika u Bosni 2050. godine.
Osim ovih pet cjelina, kao i svaki drugi stručni rad, i ovaj ima Uvod i Zaključak.

2. POVIJESNO-DEMOGRAFSKI OSVRT NA PREDOSMANSKO I OSMANSKO RAZDOBLJE

2.1. Povijest BiH

U prvim stoljećima poslije Krista, Bosna je bila dio Rimskog Carstva. Nakon pada Carstva, Bosnu su svojatali Bizant i zapadni nasljednici Rima. Slaveni su se naselili u 7. stoljeću, a Srbija i Hrvatska vladale su dijelovima Bosne u 9. stoljeću. Uz izuzetak današnjeg istoka Hercegovine i Humina većinom 10. i 11. stoljeća Bosnom vlada hrvatsko kraljevstvo. Tijekom 11. i 12. stoljeća vlast je preuzela kraljevina Mađarska. Srednjovjekovna bosanska politička jedinica (prvo banovina, a onda kraljevstvo) stekla je neovisnost oko 1200. godine. U 14. i 15. stoljeću broj stanovnika je teško odrediti, ali se pretpostavlja da je bio između 500.000 i milijun. Specifičnost srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma bijaše i Crkva bosanska, kojoj je pripada nemali dio pučanstva. Povjesničari smatraju da je većina stanovništva u tom razdoblju bila katolička, uz dio pravoslavnih na istočnijim područjima. Svi su bosanski vladari bili katolici, dok su neki najutjecajniji feudalci, kao što su Hrvoje Vukčić Hrvatinić i Stjepan Vukčić Kosača bili Krstjani ili pripadnici Crkve bosanske. Bosna je ostala neovisna do 1463. godine, kada ju, bar njen veći dio, osvajaju Turci. 25. listopada 1478. godine posljednja bosanska kraljica Katarina Kosača-Kotromanić umrla je u Rimu.

Tijekom turske vlasti, mnogi su Bošnjaci prešli na islam. Uzroci tom procesu su višestruki, no bitno se ne razlikuju od islamizacije susjednih zemalja, od Hrvatske do Bugarske. Turci su vladali Bosnom do 1878. godine, kad je postala protektorat Austro-Ugarske. Međutim, slavenski pokreti u susjednim državama radili su na ujedinjenju južnih Slavena. Prvi svjetski rat je počeo kad je austrougarski prijestolonasljednik ubijen u Sarajevu. Nakon raspada Austro-Ugarske, Bosna i Hercegovina je ušla u Jugoslaviju, da bi u Drugom svjetskom ratu potpala pod NDH. Nakon rata je osnovana socijalistička Jugoslavija, unutar koje je Bosna i Hercegovina postala jedna od republika.

BiH je proglasila neovisnost u listopadu 1991. godine, a zatim je uslijedio referendum za izdvajanje iz Jugoslavije (veljača 1992.). Na referendumu se većina stanovništva odlučila za neovisnu Bosnu i Hercegovinu. Bosanski Srbi nisu izašli na referendum i uz potporu susjedne Srbije pokrenuli su rat u Bosni i Hercegovini 1990-ih radi podjele po etničkom načelu. Uskoro se rat rasplamsao između sva tri naroda. U ožujku 1994. godine Bošnjaci i Hrvati sklopili su sporazum o osnivanju bošnjačko-hrvatske Federacije Bosne i Hercegovine. U američkom gradu Daytonu 21. studenog 1995. godine sve su zaraćene strane potpisale mirovni sporazum, čime je završio trogodišnji rat (konačni je sporazum potpisan u Parizu 14. prosinca 1995.). Daytonski je sporazum podijelio BiH na dva dijela - Federaciju BiH i Republiku Srpsku.

2.2. Politika u BiH

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine ima tri člana (jednog Bošnjaka, jednog Srbina i jednog Hrvata), koji se izmjenjuju na mjestu predsjednika predsjedništva svake 4 godine. Njih izravno bira narod (Federacija bira Bošnjaka i Hrvata, a Republika Srpska bira Srbina). Predsjedavajućeg Vijeća ministara imenuje predsjedništvo, a odobrava Parlamentarna skupština. Predsjedavajući zatim imenuje ministre.

Parlamentarna skupština je zakonodavno tijelo Bosne i Hercegovine. Ima dva doma: Dom naroda i Predstavnički dom. Dom naroda se sastoji od 15 delegata, od kojih su dvije trećine iz Federacije (5 Hrvata i 5 Bošnjaka) i jedna trećina iz Republike Srpske (5 Srba). Predstavnički dom se sastoji od 42 člana, od kojih se dvije trećine biraju u Federaciji, a jedna trećina u Republici Srpskoj.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine je najviša i konačna instanca u pravnim pitanjima. Ima devet članova: četiri se biraju iz Predstavničkog doma Federacije, dva se biraju iz Narodne skupštine Republike Srpske, a tri člana bira predsjednik Europskog suda za ljudska prava nakon konzultacija s predsjedništvom.

Prikaz 2.1. Prikaz političkih granica i zemljopisnog položaja Bosne i Hercegovine

Izvor: <http://hr.wikipedia.org/wiki/BIH>

2.3. Zemljopis

Bosna i Hercegovina je smještena na zapadnom Balkanu, a graniči s Hrvatskom na sjeveru, sjeverozapadu i jugu, te sa Srbijom i Crnom Gorom na istoku. Glavni grad je Sarajevo, a površina Bosne i Hercegovine je 51.209 km². Najveći dio teritorija čine planine i visoki krš, pokriven šumama i pašnjacima. Najviši vrh je Maglić (2.386 m). Lučki grad Neum u Hercegovačko-Neretvanskom kantonu je jedini izlaz na more. Klima je umjereno kontinentalna: topla ljeta i hladne zime.

2.4. Županije

Federacija Bosne i Hercegovine je podijeljena na 10 županija:

1. Unsko-Sanska
2. Posavska

3. Tuzlanska
4. Zeničko-Dobojska
5. Bosansko-Podrinjska
6. Srednjobosanska
7. Hercegovačko-Neretvanska
8. Zapadno-Hercegovačka
9. Sarajevska
10. Hercegbosanska

2.5. Gospodarstvo

Poslije Makedonije, Bosna i Hercegovina je bila najsiromašnija republika u socijalističkoj Jugoslaviji. Poljoprivreda je uglavnom bila u privatnim rukama, ali posjedi su bili mali i neprofitabilni, a hrana se uvozila. I danas se vide posljedice centralnog planiranja gospodarstva, a glavna je nevolja prevelik broj radnika u industriji. Za vrijeme socijalizma, u BiH je forsirana vojna industrija, pa je republika imala velik dio jugoslavenskih vojnih postrojenja.

Tri godine ratovanja uništile su bosansko gospodarstvo i infrastrukturu, pa je proizvodnja pala za 80%. Nakon mira, proizvodnja se malo oporavila 1996.-1998., ali rast se znatno usporio 1999. godine. BDP je i dalje duboko ispod razine 1990. godine. Nezaposlenost je 2002. godine iznosila 41%. U tablici 2.1. navedeni su ostali osnovni pokazatelji gospodarskih kretanja.

Tablica 2.1. Osnovni pokazatelji gospodarskih i drugih kretanja

OSNOVNI POKAZATELJI PRIVREDNIH/GOSPODARSKIH I DRUGIH KRETANJA	2003	2004¹⁾
Bruto domaći proizvod, tekuće cijene u 000 KM	8.268.120	-
Bruto domaći proizvod, tekuće cijene u 000 USD	4.769.611	-
Bruto domaći proizvod po stanovniku, u KM	2.912	-
Bruto domaći proizvod po stanovniku, u USD	1.680	-
Ostvarene investicije, u 000 KM	1.828.771	-
Ostvarene investicije, u 000 USD	1.054.959	-
Izvoz - ukupno, u 000 KM	1.720.185	1.955.828
Izvoz - ukupno, u 000 USD	991.464	1.241.480
Uvoz - ukupno, u 000 KM	5.705.517	6.253.063
Uvoz - ukupno, u 000 USD	3.290.189	3.969.191
Promet u ugostiteljstvu, u 000 KM	76.270	64.717 ³⁾
Turisti – ukupno	228.378	238.906 ²⁾
Domaći turisti	111.899	111.588 ²⁾
Strani turisti	116.479	127.318 ²⁾

¹⁾ Prethodni podaci²⁾ Turisti I - XI 2004 ³⁾ Promet u ugostiteljstvu I - IX 2004

	XII 2004	XII 2004	XII 2004
	XI 2004	XII 2003	Ø 2003
Indeksi industrijske proizvodnje	112,4	109,0	123,3
Indeksi cijena na malo	100,1	99,7	99,7
Indeksi troškova života	100,7	99,0	100,2
Indeksi cijena proizvođača industrijskih proizvoda	100,1	102,6	106,4
	Ø 2003	XI 2004	XII 2004
Broj zaposlenih	387.381	389.360	-
Broj nezaposlenih	297.328	323.984	-
Prosječna neto plaća(u KM)	524,18	536,91	-
Korpa potrebnih proizvoda(u KM)	457,93	447,32	451,36

Izvor: Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine

2.6. Stanovništvo

Prema popisu iz 1991. godine, BiH je imala 44% Bošnjaka (koji su se tada deklarirali kao Muslimani), 31% Srba i 17% Hrvata, dok se 6% ljudi deklariralo kao Jugoslaveni. Religijska podjela uglavnom slijedi etničku: 88% Hrvata su katolici, 90% Bošnjaka su muslimani, a 99% Srba su pravoslavci.

Podaci su se od tada znatno promijenili jer je u ratu poginulo između 60.000 i 200.000 ljudi, a pola stanovništva se preselilo. Prema podacima američke

agencije CIA iz 2000. godine, BiH sadrži 48% Bošnjaka, 37.1% Srba, 14.3% Hrvata i 0.6% ostalih.

3. RAZDOBLJE 1483.-1879.

Konfesionalna je karta bosanskohercegovačkog pučanstva prije osmanskog osvajanja izgledala, prema nekim povjesničarima (Srećko Džaja), otprilike ovako: srednji je sloj bio katolički s “bogumilskim” ostacima. Srpsko-pravoslavna manjina, po svoj prilici, živjela je u istočnim rubnim područjima Bosne zato što su ona već u prvoj polovini 15. stoljeća bila pod osmanskom i srpskom vlašću. U ostalim je dijelovima Bosne i u zapadnoj Hercegovini seosko stanovništvo prije osmanskog osvojenja rekatolicizirano misionarskim djelovanjem franjevac, koje je trajalo dulje od jednog stoljeća, te konačno i nasilnim razbijanjem bosanske crkve (prisilna krštenja i protjerivanja bosanskih patarena 1469.).

Iz vremena prije pada Bosne pod tursku vlast točnih brojčanih, ni preciznih vjerskih podataka o broju stanovnika nažalost nemamo. Prema prvim dostupnim podacima, onima iz Turskog carstva i nekim drugim statističkim pokazateljima, možemo pretpostaviti da je na ovim prostorima tijekom 15.,16., i početkom 17. stoljeća moralo biti između 850.000 i 900.000 stanovnika. Od toga je pravih, etničkih Srba u Podrinju, zajedno s kojom doseljenom srpskom obitelji u Travunji i drugdje, moralo biti oko 3% ili 25.000 duša. Tri četvrtine tih Srba slijedile su pravoslavnu vjeru, a otprilike jedna četvrtina pripadala je bogumilskoj sljedbi. U Duklji, Travunji bilo je pravoslavnih Vlaha i popravoslavljenih Hrvata oko 4%, tj. oko 30.000 duša. Sve drugo pučanstvo BiH bilo je etnički hrvatsko, i to 80.000 do 90.000 vjernika bogumilske crkve i oko 750.000 katolika, naime starih sljedbenika i novoobraćenih bogumilskih vjernika.¹ Tijekom cijelog ovog razdoblja, zbog neprestanih ratova i konačnog pada Bosne pod tursku vlast, koji su rezultirali naseljavanjem muslimana i odseljavanjem velikog broja kršćana iz ovih krajeva.

¹ Dominik Mandić, *Bosna i Hercegovina – Povijesnokritička istraživanja*, svezak III, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, 2. izdanje, Zajednica izdanja Ranjeni labud (ZIRAL), Toronto-Zürich-Roma-Chicago, 1982., str. 173.

Prema turskom službenom defteru iz 1489. godine, u Bosanskom Sandžaku, koji se proteže od Novog Pazara do Sane i od Ivan-planine do Maglaja, tada bilo kršćana: 25.068 obitelji, 1.332 udovica i 4.026 neoženjenih, a muslimana: 4.485 obitelji i 2.348 neoženjenih². Ovisno o procjenama, neki povjesničari, na čelu sa carigradskim sveučilišnim profesorom Omer Lufti Barkanom, smatraju da je u tadašnjim bosanskim obiteljima bilo 5 članova. Na temelju podataka koje imamo za katoličke obitelji iz 17. i 18. stoljeća, koje su živjele zadružno, a kojima se priklanja i Dominik Mandić, broj članova jedne obitelji je 8. S obzirom na ove razlike točne procijene broja stanovnika se, ovisno od izvora do izvora razlikuju nekoliko postotaka. Prema podacima iz turskih deftera iz 1528./29. godine, koje je proučio i objavio prof. O. L. Barkan u svom djelu *Les deportations*, (str 67.-131.), broj obitelji u bosansko-hercegovačkim Sandžacima bio bi sljedeći:

Tablica 3.1. Broj muslimanskih i kršćanskih obitelji po Sandžacima za 1528./1529. godinu

Sandžak	Broj muslimanskih obitelji	Broj kršćanskih obitelji	Svega
Bosna	16.935	19.619	36.554
Zvornik	2.654	13.112	15.766
Hercegovina	7.077	9.588	16.665
Ukupno	26.666	42.319	68.985

IZVOR: Franjo Marić, Hrvati – Katolici u Bosni i Hercegovini između 1464. i 1995. godine, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 2004., str. 18

Također treba napomenuti da u ove podatke nisu uvedena tri kadiluka u hercegovačkom Sandžaku, jer su se defteri o njima izgubili, a u tim kadilucima moglo je biti 30.000 kršćanskih kuća³.

² Šime Đodan, BIH – *Hrvatska djedovina kroz povijesna vrela*, Zagreb 1994., str. 129, bilješka 102.

³ Franjo Marić, Hrvati – Katolici u Bosni i Hercegovini između 1464. i 1995. godine, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 2004., str. 9

Osim navedenih istraživanja profesora Barkana, jedan od osnovnih izvora podataka o broju stanovnika su istraživanja Nedima Filipovića i podaci iz popisa stanovništva iz 1604. godine koji su objedinjeni u djelu Franje Marića, Vrhbosanska nadbiskupija početkom trećeg tisućljeća. Gospodin Marić je zbog navedenog neslaganja u broju stanovnika po obitelji uzeo prosjek od šest članova po jednoj obitelji; u tablici 3.2. se zbog dobivanja približnog broja stanovnika također uzima da su tadašnje obitelji imale prosječno šest članova.

Tablica 3.2. Sandžak Bosna⁴ - broj kršćanskih i muslimanskih domaćinstava u Sandžaku Bosna za 1485., 1489. i 1604. godinu te razdoblja 1468./1469. i 1520.-1535.

Godina	Kuća		Stanovnika		Ukupno stanovnika	Postoci	
	muslimanskih	kršćanskih	muslimana	kršćana		muslimana	Kršćana
1468./69.	332	37.125	1.992	222.750	224.742	0,9%	99,1%
1485.	4.143	30.552	24.804	183.312	208.116	13,5%	86,5%
1489.	4.485	25.086	26.910	150.408	177.318	14,7%	85,3%
1520./35.	16.935	19.619	101.610	117.714	219.324	46,3%	53,7%
1604.	45.941	18.891	275.646	113.346	388.992	70,8%	29,2%

IZVOR: Franjo Marić, Vrhbosanska nadbiskupija početkom trećeg tisućljeća, Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski vikarijat za izbjeglice i prognanike Sarajevo-Zagreb, 2004., str. 65

Dakle, u nepunih sedamdeset godina turske vlasti udio hrvatskog stanovništva se smanjio s 99,10% na 53,67%, a do kraja 16. stoljeća na samo 29,2%. Podaci pokazuju da se udio kršćana smanjuje i relativno i apsolutno, jer je Bosna u tom razdoblju bila jako izložena kako imigraciji muslimana, tako i neprestanoj emigraciji kršćana.

⁴ Podaci za godine 1468., 1485. i 1489. preuzeti su iz istraživanja Nedima Filipovića: *Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 1956., str. 64.-75., (Isto, *Historija naroda Jugoslavije 2.*, Zagreb, str.121). Podaci za razdoblje 1520.-1535. preuzeti iz djela Barkana, *Essai sur les donnes statistiques...*, str. 9-36.

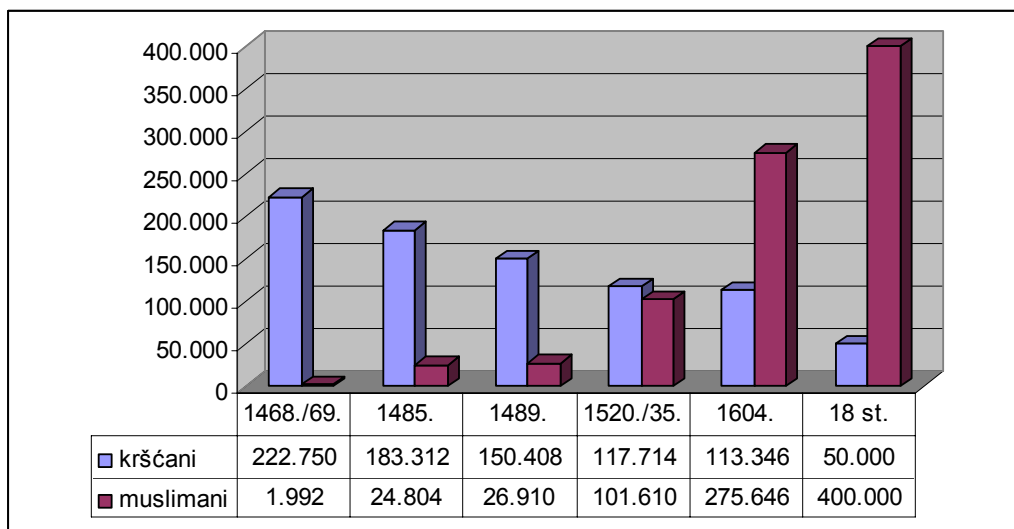
Činjenica naseljavanja srpskih, crnogorskih i istočnohercegovačkih Vlaha upućuje neizravno na to da se u Bosni stanovništvo znatno prorijedilo bježanjem, ratnim razaranja i deportacijama. U defter iz 1468./1469. ubilježeno je 1.416 vlaških pučanstava u osvojenom djelu Hercegovine (tj. bez zapadnih graničnih područja) i 448 u području Pavlovića ("Bosansko krajište"). Osam godina poslije, nakon proširenja granica osvajanjima u zapadnoj Hercegovini, registrirao je defter iz 1477. godine oko 7.000 vlaških kućanstava u hercegovačkom sandžaku, osnovanom 1470.⁵ Taj se prirast ne može objasniti samo visokim natalitetom Vlaha. Ostaje nejasno je li se to pojačanje ostvarilo polaskom Vlaha iz pograničnog područja zapadne Hercegovine, odnosno iz zaleđa dalmatinskih gradova na osmansko područje. U svakom slučaju, Vlasi su tvorili većinu hercegovačkog stanovništva.

Neprestano iseljavanje Hrvata je bilo posljedica teških dadžbina, nameta, poreza, teško ispunjivih preduvjeta za gradnju crkve, neprestanih napada janjičara itd. U austrijsko-turskim i mletačko turskim ratovima oba su tabora nastojala zarobiti što više mladih i zdravih ljudi jer je prodaja ljudi u roblje donosila velike zarade. Jedan od najtežih turskih danaka je bio i „danak u krvi“, koji je podrazumijevao otimanje djece da bi ih se s vremenom regrutiralo u sultanovu vojsku. Zbog svih ovih razloga, a i zbog oslobođenja nekih hrvatskih krajeva i emigracije muslimanskog stanovništva iz Hrvatske, pučanstvo BiH je sredinom 18. stoljeća etnički izgledalo ovako: muslimana je bilo oko 400.000 ili 73%, katolika 50.000 ili 9%, pravoslavnih Vlaha ili drugih oko 100.000 ili 18 %⁶.

⁵ Franjo Marić, Vrhbosanska nadbiskupija početkom trećeg tisućljeća, Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski vikarijat za izbjeglice i prognanike Sarajevo-Zagreb, 2004., str. 65

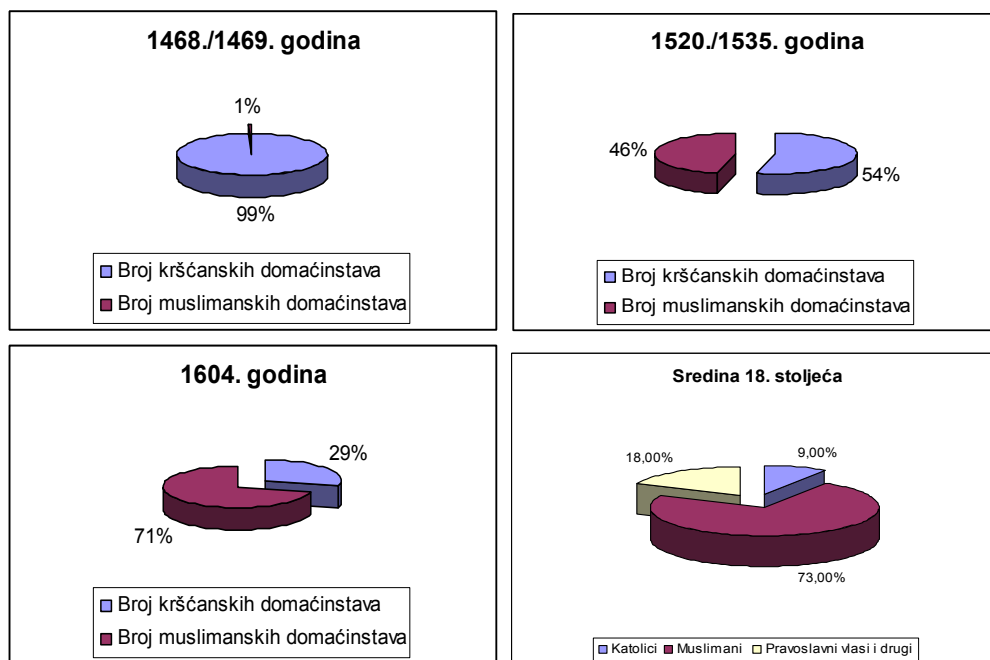
⁶ Dominik Mandić, *Bosna i Hercegovina – Povijesnokritička istraživanja*, svezak III, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, 2. izdanje, Zajednica izdanja Ranjeni labud (ZIRAL), Toronto-Zürich-Roma-Chicago, 1982., str. 613.

Graf 3.1. Sandžak Bosna - broj kršćana i muslimana u Sandžaku Bosna za razdoblja 1468./1469. i 1520.-1535., 1485.,1489.,1604. godinu, te sredinom 18. stoljeća

IZVOR: Franjo Marić, Vrhbosanska nadbiskupija početkom trećeg tisućljeća, Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski vikarijat za izbjeglice i prognanike Sarajevo-Zagreb, 2004., str. 65

Graf 3.2.-3.5. Sandžak Bosna - broj kršćanskih i muslimanskih domaćinstava u Sandžaku Bosna za razdoblja 1468./1469. i 1520.-1535., 1604. godinu, te sredinom 18. stoljeća

IZVOR: Franjo Marić, Vrhbosanska nadbiskupija početkom trećeg tisućljeća, Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski vikarijat za izbjeglice i prognanike Sarajevo-Zagreb, 2004., str. 65

Usporedimo li ova četiri grafikona, možemo zaključiti kako se udio hrvatskog stanovništva u ukupnoj populaciji na prostorima Bosne i Hercegovine, od 15. do sredine 18. stoljeća smanjio od gotovo 100% udjela na samo 9% ili 50.000 stanovnika. Nažalost, kao što ćemo vidjeti dalje u tekstu, iako se hrvatskom stanovništvu u BiH djelomično povećao udio do sredine 20. stoljeća, trend pada udjela hrvatskog stanovništva od tada pa do danas je opadajući.

4. RAZDOBLJE 1879.-1991.

4.1. Prirodni prirast stanovništva

U razdoblju 1879.-1991. promjene u broju stanovnika lako je proučavati zbog dvanaest ostvarenih popisa stanovništva u ovom razdoblju. Četiri su popisa provedena po zakonskoj regulativi Austro-Ugarske (1879., 1885., 1895., 1910.), dva po zakonskoj regulativi Kraljevine Jugoslavije (1921. i 1931.) i šest po zakonskoj regulativi socijalističke Jugoslavije (1948., 1953., 1961., 1971., 1981. i 1991.). Kako su podaci u popisima prikupljeni u različitim društvenim sustavima, postoji mala razlika u definiranju stalnog, odnosno privremenog stanovništva na određenom području, ali s obzirom na mobilnost stanovništva u promatranim razdobljima ona je zanemariva.

Iz navedenih popisa se dobiva brojčana dokumentacija iz koje je moguće izvući pouku o čimbenicima, dinamici i strukturi promjena u ukupnom i posebice hrvatskom pučanstvu Bosne i Hercegovine. Nakon stoljeća provedenih pod turskom vlašću, a u sklopu Austro-Ugarske, već popisom iz 1895. godine potvrđena je tužna istina o sudbini Hrvata u BiH. Hrvati su od nekada jedinog, potom najbrojnijeg naroda, spali na treću, posljednju poziciju. Pa ipak, nakon iscrpljujućeg razdoblja obilježenog terorom, progonima, izbjeglištvom, islamizacijom i dodatnim drugim demografskim padovima zbog gladi, bolesti i drugih pošasti, s austrijskim razdobljem započinje hrvatsko demografsko uspravljanje. Njega će, nažalost, ponovno usporiti sveukupna situacija prve i druge Jugoslavije, kad dolazi najprije do stagnacije, a potom pada i udjela i broja Hrvata u ukupnom stanovništvu BiH. Takav brojčani hod odražava posredno diskriminirani položaj Hrvata općenito, a posebice u BiH. Zavirivanje u predratnu demografsku sliku BiH otkriva složenu stvarnost ove zemlje proisteklu iz njezinog povijesnog razvoja. Naime, diferencirani etnodemografski trendovi (vitalni, migracijski i strukturni) bitno su izmijenili sliku i strukturu ove zemlje u prošlom stoljeću.

Tablica 4.1. Kretanje apsolutnog broja ukupnog stanovništva, te apsolutnog i relativnog broja Hrvata, Muslimana i Srba u Bosni i Hercegovini u razdoblju 1895.-1991. godine.

Godina popisa	UKUPNO	Hrvati		Muslimani		Srbi	
		broj	%	Broj	%	broj	%
1895.	1,566.781	304.000	19,4	548.631	35,0	669.311	42,7
1910.	1,894.829	393.168	20,7	606.306	32,0	819.868	43,3
1921.	1,890.325	416.516	22,0	587.316	31,1	822.710	43,6
1931.	2,324.255	523.983	22,5	715.233	30,8	1,023.383	44,0
1948.	2,564.308	614.123	23,9	788.403	30,7	1,135.147	44,3
1953.	2,847.459	654.277	23,0	891.798	31,3	1,264.045	44,4
1961.	3,277.948	711.665	21,7	842.248	25,7	1,406.057	42,9
1971.	3,746.111	772.491	20,6	1,482.430	39,6	1,393.148	37,2
1981.	4,124.256	758.140	18,4	1,630.033	39,5	1,320.738	32,0
1991.	4,377.033	760.852	17,4	1,902.956	43,5	1,366.104	31,2

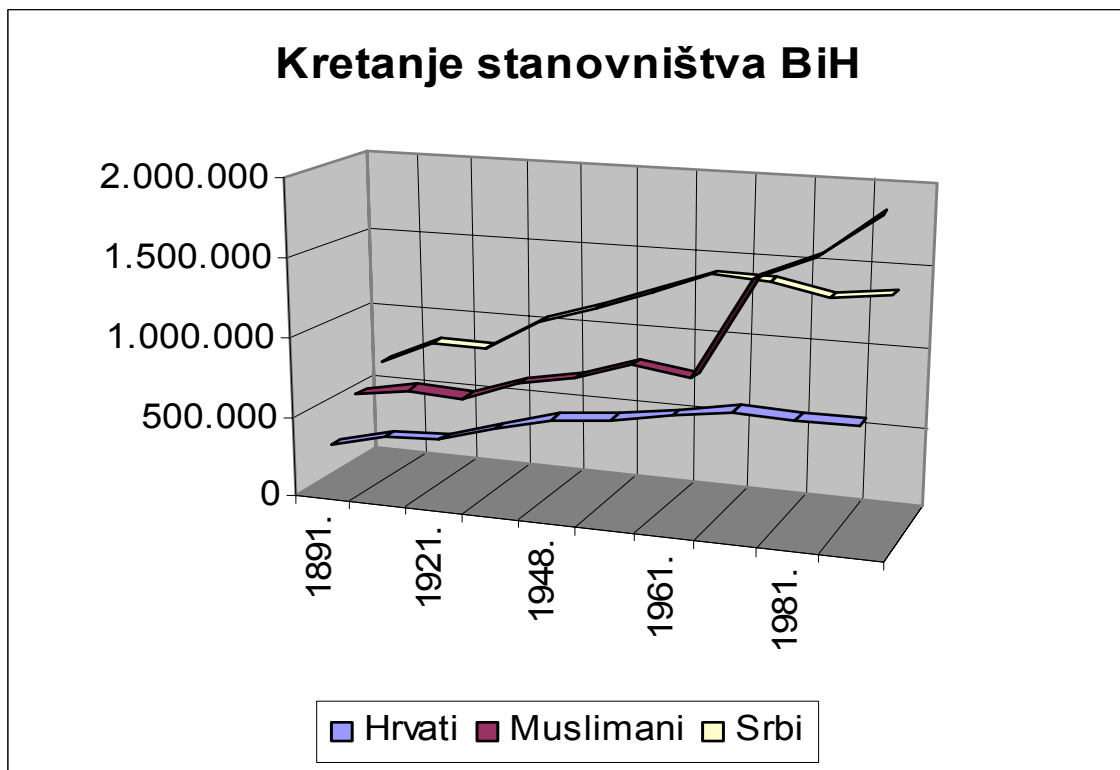
IZVOR: Markotić F. Ante, Motrišta br. 22., LOGOTIP, Široki Brijeg 139/01, str. 41.

Obrnuta putanja ovih procesa kod triju konstitutivnih naroda (demografski progresivna kod Bošnjaka i demografski regresivna kod Hrvata i Srba) upozoravala je na različite uzroke i posljedice ne samo demografskih već i širih društvenih procesa (tablica 4.1.).

Iz tablice 4.1. očigledno je da se broj Hrvata u BiH povećavao do 1971. godine, a do 1991. godine stagnirao, tj. razlika u gotovo dva desetljeća je iznosila nešto više od 10.000 stanovnika. Ovaj porast je mjereno apsolutno, ako promatramo promjenu broja hrvatskog stanovništva relativno, u odnosu s ostalim konstitutivnim narodima, podaci su različiti. Udio Hrvata u ukupnom stanovništvu BiH se povećava samo do 1948. godine, kada iznosi 23,9%, da bi 1991. godine opao na samo 17,4%. Također, iz podataka se mogu izvući još dva relevantna zaključka. Prvo, u promatranim stotinjak godina (unatoč znatnom iseljavanju i velikim ratnim gubicima) ostvaren je dinamički porast ukupnog broja stanovnika na današnjem prostoru BiH. Drugo, u tom porastu različito su sudjelovali Hrvati, Srbi i Muslimani. Ako znamo da su demografski i ukupan društveni razvoj u

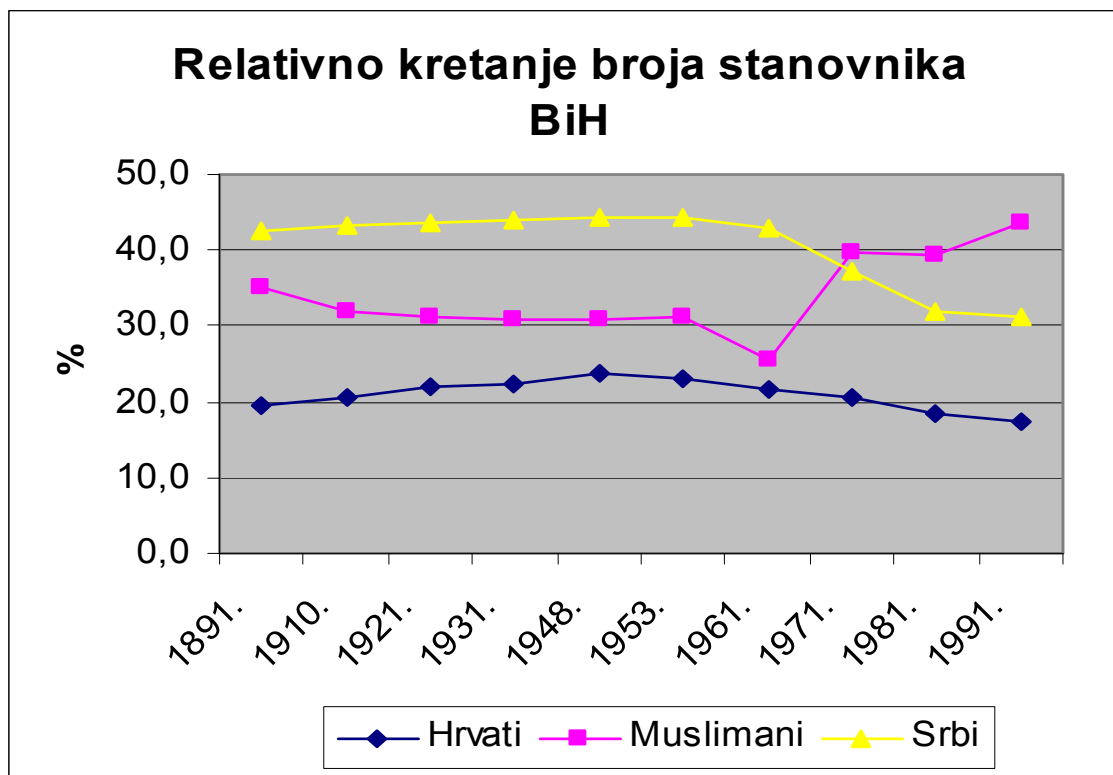
funkcionalnoj, odnosno međuovisnoj vezi, onda treba imati na umu kako razlike u demografskim trendovima pojedinih naroda iskazuju ne samo kvantitativne već i dublje kvalitativne razloge, a imaju i različite dugoročne posljedice u ukupnom razvitku ove zemlje.

GRAF 4.1. Kretanje apsolutnog broja stanovnika BiH po nacionalnosti (Hrvati, Srbi i Muslimani)

IZVOR: Markotić F. Ante, Motrišta br. 22., LOGOTIP, Široki Brijeg 139/01, str. 41.

GRAF 4.2. Kretanje apsolutnog broja stanovnika BiH po nacionalnosti (Hrvati, Srbi i Muslimani)

IZVOR: Markotić F. Ante, Motrišta br. 22., LOGOTIP, Široki Brijeg 139/01, str. 41.

Razlozi ovakvoj slici su brojni, ali može se reći da su prvenstveno u socio-ekonomskoj sferi. Ako narod, koji jednako pridonosi, a najviše se zapostavlja prilikom dijeljenja ograničenog državnog kolača na širokoj lepezi općih, posebnih i individualnih potreba, nije zadovoljan, polako, djelomično kroz proces emigracije, djelomično kroz smanjen prirodni prirast, nestaje.

4.2. Migracije

U sklopu bivše državne zajednice, BiH je pripadala područjima s najjačim porastom broja stanovnika. Osnovu tog porasta tvorilo je relativno visoki prirodni prirast (tablica 4.2.). Daljnja, također bitna značajka tih intenzivnih demografskih promjena ogledala se u znatnom (naglašenijem nego u drugim federalnim

jedinicama) utjecaju migracija na demografske pojave i procese. Iseljavanje je u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata pa do međunarodnog priznanja BiH nadvladalo doseljavanje u ovu zemlju za oko 15.000 na godinu. Drugim riječima, da nije bilo iseljavanja, porast BiH pučanstva bi bio relativno najdinamičniji među europskim zemljama – poput onoga u Albaniji, primjerice.

TABLICA 4.2. Porast, prirast, i migracijski saldo pučanstva BiH

Godina popisa	Broj stanovnika	Međupopisno razdoblje	Porast	Prirast	Migracijski saldo
1948.	2,564.308	1948.-53.	283.151	318.421	-35.270
1953.	2,847.459	1953.-61.	430.489	594.619	-164.130
1961.	3,277.948	1961.-71.	468.163	684.118	-215.955
1971.	3,746.111	1971.-81.	378.145	511.748	-133.603
1981.	4,124.256	1981.-91.	240.753	421.278	-180.534
1991.	4,377.033	1948.-1991.	1.800.701	2.530.193	-729.492

IZVOR: Markotić F. Ante, Motrišta br. 22., LOGOTIP, Široki Brijeg 139/01, str. 44.

Najintenzivnije migracije su kako je i vidljivo iz tablice 4.2. bile početkom šezdesetih godina prošlog stoljeća, kada se BiH snažno uključuje u europsku radnu migraciju kroz tzv. masovno *privremeno zapošljavanje u inozemstvu*. Budući da se privremeno najčešće pretvaralo u trajno, a znamo da u takovim migracijama najviše sudjeluje biološki i ekonomski najvitalnije pučanstvo, tako su se i posljedice (pretežito negativne) najviše očitovale u demografskom i ekonomskom razvitku ove zemlje, a posebice područja jače zahvaćenih ovim tipom migracija.

Kao federalna jedinica koja je gospodarski i društveno pripadala manje razvijenim jedinicama, BiH je uz navedeno pokazivala još dvije demografske posebnosti. Imala je najslabiji intenzitet unutarnje, prostorne (migracijske) mobilnosti i najjača emigracijska obilježja, a zajedno sa znatno razvijenijom Hrvatskom od 60-tih godina 20. stoljeća i najvišu stopu spomenute, privremene migracije u europske i izvaneuropske zemlje. Pa ipak, u promatranom kontekstu

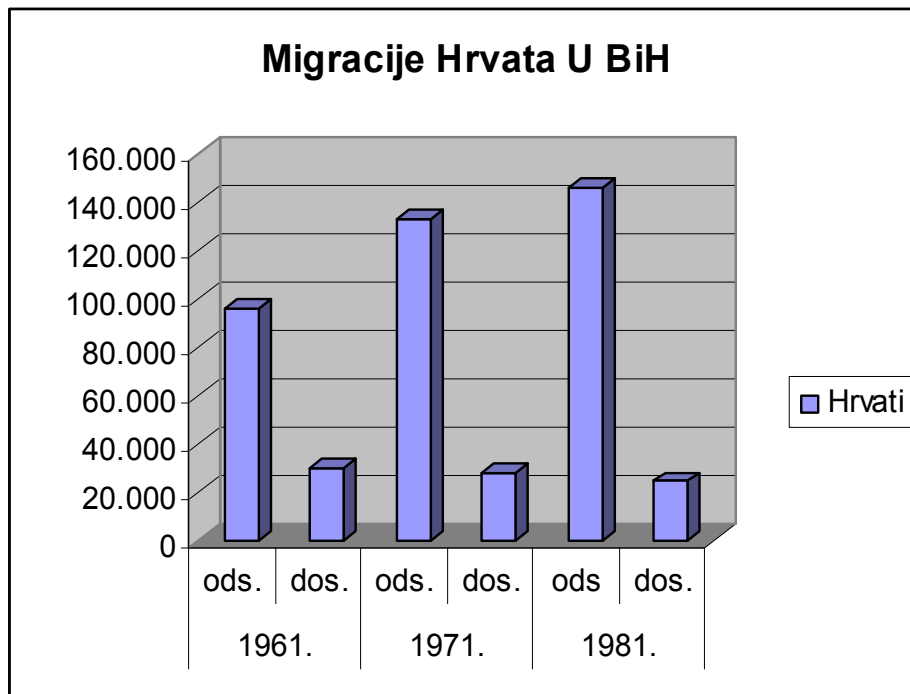
posebna je odlika tih BiH pojava i procesa da su u njima iznad razmjerno sudjelovali i Hrvati.

TABLICA 4.3. Ukupno odseljeno i doseljeno stanovništvo glavnih etničkih skupina u BiH po popisima 1961., 1971. i 1981. godine.

Etnička skupina	1961.		1971.		1981.		Migr. koeficijent		
	ods.	dos.	ods.	dos.	Ods	dos.	1961.	1971.	1981.
Hrvati	95.724	30.036	133.001	28.053	146.145	24.515	-3,2	-4,7	-6,0
Muslim.	5.603	5.740	20.648	21.451	29.081	26.905	1,0	1,0	-1,1
Srbi	188.106	51.590	250.858	52.344	266.625	47.304	-3,6	-4,8	-5,6
Ostali	30.582	22.054	55.545	21.572	141.751	42.606	-1,4	-2,6	-2,3
Ukupno	320.015	109.420	460.052	123.420	583.602	141.330	-2,9	-3,7	-4,1

IZVOR: Markotić F. Ante, Vitko br. 1., Hercegtisak Široki Brijeg, Široki Brijeg , str. 12.

GRAFIKON 4.3. Migracije Hrvata u BiH po popisima iz 1961.,1971. i 1981. godine

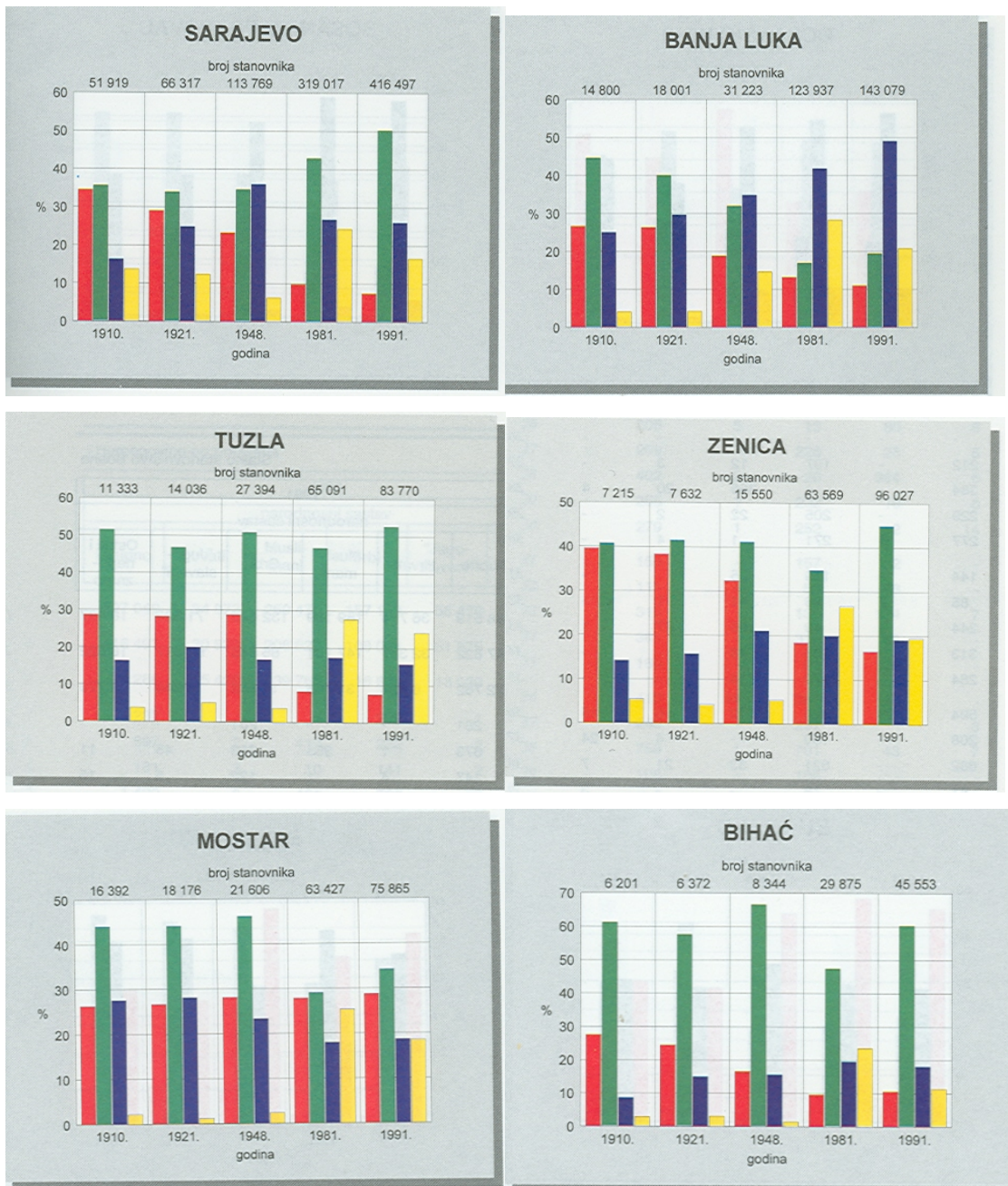

IZVOR: Markotić F. Ante, Vitko br. 1., Hercegtisak Široki Brijeg, Široki Brijeg , str. 12.

U cijelom razdoblju nakon II svjetskog rata negativni migracijski saldo se kod Hrvata povećavao iz popisa u popis (Tablica 4.3.). To pokazuje negativni migracijski koeficijent (odnos odseljenih i doseljenih) koji je za dvadesetak godina udvostručen (od -3,2 u 1961. godini, te -4,7 u 1971. godini, do -6,0 u 1981. godini), što znači da je broj odseljenih šest puta veći od broja doseljenih osoba hrvatske nacionalnosti u BiH (146.145 naspram 24.515). I Srbi su također u sva tri promatrana popisa bilježili negativan migracijski koeficijent, dok su Muslimani tek 1981. godine imali neznatno negativnu migracijsku bilancu (nešto više od 2000 odseljenih osoba). Iseljavanje je prosječno godišnje nadvladavalo prirodni prirast za oko 1000 - 1500 Hrvata. Drugim riječima, negativna migracijska bilanca „odnijela“ je u razdoblju 1971.-1991. cijeli ostvareni prirodni prirast ovog naroda (oko 165.000 osoba) i dodatnih oko 23.000 Hrvata iz 1971., odnosno, sveukupno oko 188.000 Hrvata. Tako je broj Hrvata prema posljednjem popisu pučanstva BiH (1991.), umjesto da bude veći od milijun, bio manji nego dvadesetak godina ranije.

Na grafikonu 4.4. prikazani su odabrani gradovi u Bosni i Hercegovini i njihov narodnosni sastav. Na njima se dobro uočava trend odseljavanja Hrvata iz gradova u BiH koji je još i izraženiji nego na razini cijele države. Također, zanimljiva je i činjenica da na području cijele BiH ne postoji niti jedno važnije gradsko središte, osim Mostara, u kojem su Hrvati, prvi po brojnosti, premda su (kako tvrdi akademik D. Kovačević, inače srpske nacionalnosti) srednjovjekovna gradska naselja u BiH bila s pretežito hrvatskim pučanstvom.

Grafikon 4.4. Gradovi s najviše stanovnika u BiH

IZVOR: Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Državni zavod za statistiku republike Hrvatske, Zagreb 1995., str. 24-29

Ključna obilježja složenog migracijskog fenomena u BiH mogla bi se svesti na sljedeće značajke. Prvo, iseljavanje iz BiH nosilo je najviše stanovništvo

hrvatske i srpske nacionalnosti. Drugo, naglašeno negativna migracijska bilanca BiH s Hrvatskom i Srbijom bila je rezultat izrazito nepovoljnih odnosa iseljenih Hrvata u Hrvatsku i Srba u Srbiju i njihovog relativno manjeg doseljavanja iz tih država u BiH. I napokon, oko dvije petine tzv. privremene vanjske migracije (prema popisu iz 1991.) u europskim i prekomorskim zemljama činili su Hrvati, dok je na Srbe i Muslimane otpadalo zajedno oko 48%. Imajući u vidu ove „mirnodopske“ demografske činjenice i trendove, valja očekivati kako će se na njih još nepodobnije nadovezati one „ratne“. U tom pogledu posebice je beznadna sudbina Hrvata čije je brojno stanje rat prepolovio, te povratak raseljenih i izbjeglica, kao i onih na „privremenom radu u inozemstvu“, čiji je povratak odgodio ili obeshrabrio.

5. RAZDOBLJE 1991.-2005.

Prema popisu stanovništava 1991. g. BiH je imala 4,365.009 stanovnika. Rat ju je zatekao s brojem stanovnika između 4,081.255 i 4,124.302⁷, dok je preostali dio njezina stalnog stanovništva bio u inozemstvu. Ova brojka i danas nosi oznaku "privremenog rezultata" budući da zbog rata popis nije doveden do kraja uobičajena i međunarodnim kodeksima predviđena postupka.

Rat u Bosni i Hercegovini najvjerojatnije je za šest puta povećao broj onih osoba koje su već od ranije bile na tzv. privremenom radu i boravku u drugim zemljama. Naime, u ratnim izbjegličkim valovima u razdoblju 1992.-1995. taj se broj kretao i do milijun i pol osoba. Tamo je još uvijek više od milijun građana ove zemlje (prema podacima UNHCR-a iz 1998. godine čak 1,022.662 osobe). Drugim riječima, stalno stanovništvo BiH u zemlji iz 1991. godine bitno je smanjeno i veći dio ratnog razdoblja taj je broj bio ispod 3 milijuna ili oko 70% predratnog broja te kategorije ukupnog stanovništva.⁸ Pridodaju li se tome poginuli i nestali (prema V. Žerjaviću broj "ukupno podnesenih žrtava" iznosi oko 215.000, a I. Bošnjović navodi kako je broj poginulih i nestalih 290.400 osoba), onda se objektivno može reći kako je demografska glavnicu stalne populacije BiH u zemlji iz 1991. godine u ratu naprosto destruirana. Poradi svega toga i inih utjecajnih čimbenika (posebice onih socio-psihološke naravi), znakovito je smanjen biološki učinak koji je inače početkom posljednjeg desetljeća 20. stoljeća (34.019 u 1991. godini) bilježio naglašenu silaznu putanju smanjujući se za oko 1000 osoba na godinu.

Kada se ovo uzme u promatranje i uz kritičku ocjenu dviju osobito značajnih komponenti ove procjene koje su vjerojatno prenaplašene (broj poginulih i broj repatriраниh), ukupan broj stanovnika BiH u zemlji početkom 2000.

⁷ Markotić F. Ante, Motrišta br. 22., LOGOTIP, Širki Brijeg 139/01, str. 65

⁸ Isto, str. 65

godine iznosio je 2,950.000, odnosno oko 70% iste kategorije iz 1991. godine. Našu procjenu oslonili smo na nepromijenjen broj osoba sa statusom na "privremenom radu i boravku u inozemstvu", smanjen prirodni prirast – oko 25.000 u prosijeku na godinu, umanjen broj poginulih i nestalih – 110.000 i nepromijenjen iznos prosječnog godišnjeg migracijskog salda vanjske migracije – oko 7.000 osoba. Riječ je, dakle, o optimističnoj varijanti aktualnog demografskog stanja u BiH.

Prenošenje ovako skiciranog demografskog stanja u BiH kao cjelini na entitetsku i nacionalnu razinu otkriva strukturne značajke ratom izazvanih promjena u odnosu na demografsku sliku iz 1991. godine. Naime, radikalne promjene u brojnom stanju ukupne populacije zapravo predstavljaju izraz naglašenih razlika koje su u proteklom ratu doživjeli Hrvati, Bošnjaci i Srbi. Ono što je u takvim procjenama (službenog popisa zasad nema) najmanje dvojbeno jest činjenica da su se najmanje promjene dogodile u etničkoj slici, odnosno prijeratnom prostornom razmještaju pojedinih naroda. Povratak raseljenih i izbjeglica (kojih je tijekom rata prema izvješćima UNHCR-a na teritoriju bivše Jugoslavije bilo i do 3,1 milijuna osoba, a pod njihovom skrbi u BiH bivalo je oko 2,7 milijuna), odvija se vrlo sporo, a iseljavanje ili preseljavanje koje se nastavilo i nakon prestanka rata nosi sva obilježja procesa *etnomelioracije inovjernih*. Događa se to u oba entiteta, ali i između većinskih hrvatskih i muslimanskih područja u federalnom entitetu.

Procjene međunarodnih i domaćih izvora ne ostavljaju dvojbe: većina izbjeglica i prognanih osoba živjela je prije rata na teritoriju Republike Srpske koja je danas etnički najhomogeniji dio BiH. To ujedno podsjeća na slijed događaja s početka prelaska srpske predratne na njihovu ratnu politiku projektiranu za BiH. Naime, agresivni rat vođen je ovdje pretežito na područjima s nesrpskom (dakle s hrvatskom ili muslimanskom, te s kombinacijama njihove većine), a etničko čišćenje na područjima srpske većine. I kroz tu se činjenicu daje naslutiti kako su njihove vojno-strategijske namjere bile šire i dublje te

trajnijeg karaktera. Sličan učinak takve strategije bio je zatrpati neokupirana područja (osobito u središnjoj Bosni, Mostaru, Travniku...) "viškom stanovništva" koje će postupno nagrizati i potkopavati sve labilnije odnose referendumskih tvoraca neovisne Bosne i Hercegovine – Hrvata i Muslimana.

Procjene iz različitih izvora, premda nepopunjene i međusobno različite, podupiru prethodne teze. Naime, prema UNHCR-ovim podacima 662.538 izbjeglica imali su prebivalište u Republici Srpskoj, a 598.124 u Federaciji BiH. S druge strane, podaci mjerodavnog federalnog ministarstva kažu kako među 544.653 prognanika nastanjena u Federaciji, njih 64% čine osobe s prebivalištem u srpskom entitetu. Prema istom izvoru u kontingentu raseljenih osoba 159.221 čine Hrvati. Nažalost, srpskih izvora o ovim pojavama nema.

5.1. Izbjeglice iz BiH u RH i druge zemlje

Odredišta izbjegličkih valova iz BiH pokazuju njihovu očekivanu usmjerenost sukladno nacionalnom obilježju. Više od polovice (55%) od oko 288.000 izbjeglica iz BiH smještenih u Hrvatskoj te četiri petine (80%) od oko 253.000 smještenih u SR Jugoslaviji (1997.) imali su mjesto boravka u Federaciji. Međutim, u ostalim europskim zemljama oko 2/3 od 679.000 izbjeglica iz BiH bili su podrijetlom iz Republike Srpske. Očito je kako su Hrvati većinom našli utočište u Republici Hrvatskoj (oko 71%), izbjegli Srbi u Srbiji (oko 81%), dok je većina Muslimana, osim njih 66.000 (poimenice evidentirani), u RH otišla u inozemstvo⁹.

⁹ Markotić F. Ante, Motrišta br 22., LOGOTIP, Širki Brijeg 139/01, str 65

Tablica 5.1. Izbjegllice iz Bosne i Hercegovine po zemljama prijema i u narodnosnom sastavu 1997. godine.

Zemlja prijema	Narodnosni sastav izbjeglica				
	Ukupno	Hrvati	Muslimani	Srbi	Ostali
Hrvatska	288.000	219.000	66.000	**	3.000
SRJ	253.000	**	**	252.000	1.000
Ostale europske zemlje	679.000	88.000	543.000	48.000	**
UKUPNO	1.220.000	307.000	609.000	300.000	4.000

IZVOR: UNHCR 1997., Working document...,p.5.

Obzirom da je Hrvatska bila odredište za najviše izbjeglica iz BiH, u najvećoj mjeri bosanskih Hrvata, a i glavno odredište izbjeglica koje su je koristile kao polaznu stepenicu za tranzit u druge zemlje, najveću pozornost u obradi izbjeglica ćemo posvetiti upravo Hrvatskoj.

Prognaničko-izbjeglička kriza u Republici Hrvatskoj počinje 1991. godine s prvim napadima srpskih paravojnih jedinica logistički potpomognutih od strane tzv. JNA. Intenziviranjem agresije povećavaju se razaranja gospodarske, socijalne, komunalne, prometne i ine infrastrukture, a raste i broj prognanika i izbjeglica. Agresijom na Bosnu i Hercegovinu povećava se i izbjeglički val bosansko-hercegovačkog stanovništva prema Hrvatskoj. Prognaničko-izbjeglička kriza dosiže svoj maksimum krajem 1992. godine.

Agresija na Republiku Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu izazvala je najveću prognaničko-izbjegličko-raseljeničku i humanitarnu krizu u Europi nakon Drugog svjetskog rata. Na stotine tisuća ljudi moralo je napustiti svoje uglavnom razorene domove s neizvjesnim mogućnostima i vremenom povratka.

Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH osnovan je krajem 1991. godine u svrhu organiziranja skrbi za prognanike, u vrijeme kad je čitava Hrvatska izložena agresiji, i kad je na desetke tisuća njenih građana protjerano iz svojih domova. Godine 1992. Ured dodatno skrbi i o tisućama izbjeglih Hrvata i

Muslimana - Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine i Hrvata iz SRJ (Vojvodine, Kosova i Crne Gore).

Godine 1992. zabilježen je maksimum humanitarne krize u Hrvatskoj s oko 800.000 prognanika i izbjeglica, što je bilo više od 15% ukupnog stanovništva Hrvatske¹⁰.

Povratkom dijela prognanih i izbjeglih njihovim kućama ili njihovim odlaskom u treće zemlje taj broj se smanjio do sredine 1995. na 399.000 (210.000 prognanika i 189.000 izbjeglica), u 1996. godini na 350.000, sredinom 1997. godine na 225.000 osoba, a 1998. godine je još uvijek 126.000 prognanika, povratnika i izbjeglica u sustavu skrbi hrvatske države¹¹.

Prognaničko-izbjeglička kriza promijenila je svoj tijek krajem 1995. godine kada počinje masovni povratak prognanika i izbjeglica na oslobođena područja Republike Hrvatske i u Hrvatsku. Sve skupa je pospješeno stabilizacijom vojno-sigurnosne situacije u Federaciji BiH i potpisivanjem Daytonskog sporazuma. Nakon sedam godina od stvaranja Federacije Bosne i Hercegovine, a nakon akcije "Bljesak" i "Oluja" kojima su oslobođeni veliki dijelovi okupiranog teritorija početka sukoba, priča s prognanicima, izbjeglicama i raseljenim osoba još nije bila završena.

5.1.1. Pokazatelji migracije stanovnika u razdoblju 1991.-1998.

U razdoblju od 1991. do 1998. godine podaci Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH potvrđuju humanitarnu krizu u RH i njezino postupno smanjivanje nakon 1992. godine ulaganjem velikih napora Vlade RH u uvjetima okupacije dijelova Hrvatske i stvaranja svih sustava u državi (Tablica 5.2.).

¹⁰ Izvješće vlade republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, narodna novine br. 92 od 7. 7. 1998., Narodne novine d.d., Zagreb, 1998

¹¹ Ibid

Službeni podaci Ureda predočuju samo registrirane osobe ili osobe koje su organizirano zbrinute, a ne pokazuju relativno znatan broj osoba, posebno izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, koje nisu na organiziranoj brizi niti u organiziranom smještaju preko Ureda. Godine 1997. broj izbjeglica iz BiH i SRJ izvan organizirane skrbi iznosio je 40.250 osoba, a 1998. godine čak 109.400 osoba. Sve su te osobe "de facto" izbjeglice sa svim pravima za povratak u svoje domove u drugim državama (BiH, SRJ).

Tablica 5.2. Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj u razdoblju 1991.-1998. godine, Narodne novine br. 92 od 7. 7. 1998., Narodne novine d.d.,10020 Zagreb

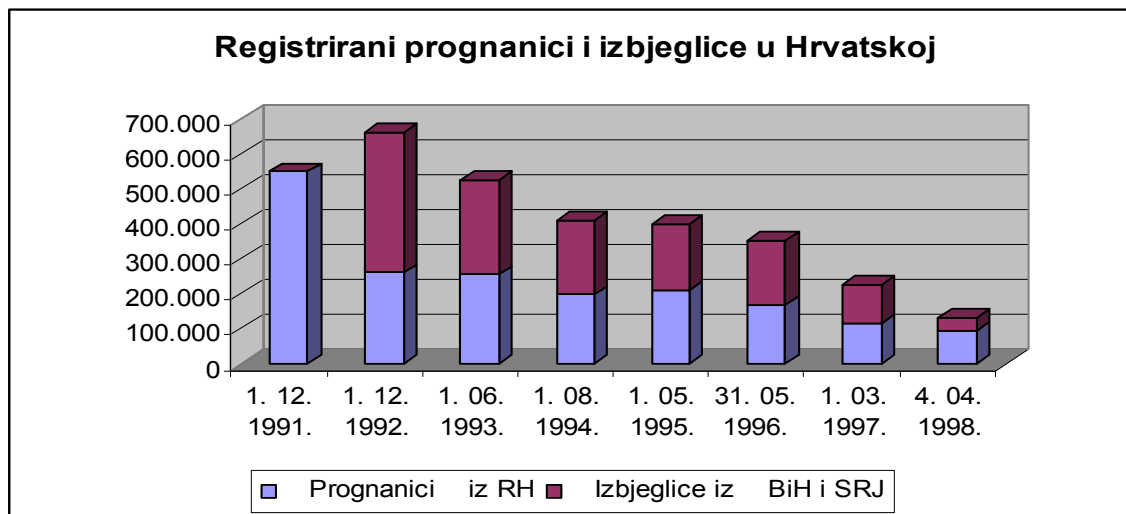
Registrirani prognanici i izbjeglice u Hrvatskoj			
Vrijeme registracije	Prognanici iz RH	Izbjeglice iz BiH i SRJ	UKUPNO U RH
1. 12. 1991.	550.000	-	550.000
1. 12. 1992.	260.705	402.768	663.493
1. 06. 1993.	254.791	272.869	527.660
1. 08. 1994.	196.870	212.056	408.926
1. 05. 1995.	210.592	188.672	399.264
31. 05. 1996.	167.609	184.545	352.154
1. 03. 1997.	117.721	106.750*	224.471
4. 04. 1998.	94.796	37.400**	126.181

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Zagreb 1998. godine

* Ukupan broj izbjeglica iz BiH i SRJ iznosi 147.000, od toga registriranih na skrbi Ureda 106.750, a 40.250 osoba je izvan sustava skrbi

** Ukupan broj izbjeglica iz BiH i SRJ iznosi 139.000, od toga registriranih na skrbi Ureda 37.400, a 101.400 osoba je izvan sustava skrbi

GRAF 5.1.

IZVOR: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Zagreb 1998. godine

5.1.2. Dinamika nastanka izbjegličke krize

Tek što je došlo do djelomičnog zaustavljanja vojnih sukoba u Hrvatskoj te zaustavljanja velikih prognaničkih kolona, Republika Hrvatska je od travnja 1992. godine suočena s velikim brojem izbjeglica iz susjedne Bosne i Hercegovine, koji zbog izbijanja rata u toj državi traže utočište u Hrvatskoj.

Krajem svibnja i početkom lipnja 1992. godine etnički se od nesrpskog pučanstva čiste područja Ključa, Sanskog Mosta, Prijedora itd. Po sličnom obrascu kao u Bosanskoj Krajini, događa se etničko čišćenje i drugih područja BiH - Ravno, Bosanski Brod, Bijeljina, Zvornik, Višegrad, Foča, Kupres, Derventa, Brčko, Bosanski Novi, Kotor, Varoš, Jajce, Sarajevo...

Prema Hrvatskoj kreću prve kolone izbjeglica iz BiH, a izbjeglički se valovi šire velikom brzinom. U Hrvatsku u tom razdoblju dnevno dolazi između 1.000 i 2.000 izbjeglica, posebno velike skupine izbjeglica stižu u Hrvatsku nakon okupacije Bosanske Posavine i Jajca krajem 1992. godine, kada samo u nekoliko dana dolazi 30.000 izbjeglica.

U ožujku 1992. godine broj izbjeglica iz BiH u Hrvatskoj iznosio je 16.579, u travnju 1992. već ih je 193.415, u kolovozu 363.270, a u prosincu 1992. godine u Hrvatskoj utočište ima već 402.768 izbjeglica iz susjedne države¹².

Hrvatska se tako od travnja 1992. godine ponovno suočava s velikom izbjegličkom i humanitarnom krizom, ovaj put iz susjedne države, a veliki broj ljudi koji su prošli sve ratne strahote trebalo je negdje i smjestiti. Velik broj hotela, bivših radničkih baraka, objekata socijalne skrbi i drugih oblika smještaja zauzeli su već ranije prognanici. Ponovno se otvaraju športske dvorane za hitni smještaj na desetke tisuća ljudi, pronalaze se neprimjereni preostali objekti za smještaj izbjeglica, a mnogi odlaze kod rodbine i prijatelja u privatni smještaj. Hrvatskoj treba mnogo hrane i ljudskog napora kako bi sve stradalnike zbrinula. Dakle, zemlja na koju je izvršena agresija.

Nakon apela Vlade Republike Hrvatske u srpnju 1992. godine zapadnoeuropskim zemljama da prihvate bosanske izbjeglice, dio velike izbjegličke kolone iz Bosne i Hercegovine preko Hrvatske kreće prema zapadu. Preko Hrvatske u treće je zemlje otišlo između 400.000 i 450.000 izbjeglica, zadržavajući se prethodno u Hrvatskoj u prosjeku po tri mjeseca.

Početakom 1993. godine dolazi do smanjenja broja izbjeglica u Hrvatskoj, budući da ih dio odlazi u treće zemlje. Međutim, izbijanjem muslimansko-hrvatskog sukoba u srednjoj Bosni 1993. godine broj novih izbjeglica se opet znatnije povećava. Potkraj 1993. godine broj izbjeglica se zaustavlja na oko 270.000, a sredinom 1994. godine na oko 210.000.

Manje skupine izbjeglica počinju se vraćati na slobodna područja BiH u proljeće 1993. godine, a osobito tijekom 1994. godine. Znatna dio izbjeglica iz BiH prihvaćenih u Hrvatskoj tijekom sljedećih godina odlazi u treće zemlje, a nove izbjeglice i dalje pristižu, tako da se ukupne brojke zbrinutih sporo smanjuju.

¹² Ibid

Nakon kratkotrajnog stabiliziranja broja izbjeglica u Hrvatskoj krajem 1993. godine broj novih izbjeglica se povećava sve do 1995. godine, i to dolaskom novih izbjeglica s područja sjeverozapadne Bosne gdje srpske vlasti nastavljaju s "tihim etničkim čišćenjem" područja od nesrpskog pučanstva. Tijekom 1994. godine u Hrvatsku je izbjeglo više od 30.000 osoba muslimanske i hrvatske nacionalnosti iz sjeverozapadnog dijela Bosne (Banja Luka, Prijedor, Kotor Varoš...).

Zadnja velika skupina izbjeglica u Hrvatsku stiže u kolovozu 1995. godine preko mjesta Davor na Savi s područja banjalučke regije, gdje tamošnje vlasti dovršavaju protjerivanje preostalih Muslimana i Hrvata neposredno nakon akcije "Oluja". U nepunih mjesec dana Hrvatska je primila 22.000 novih izbjeglica.

U isto vrijeme, skupina od oko 20.000 izbjeglica iz područja Velike Kladuše i okolice došla je u Republiku Hrvatsku i samoinicijativno se naselila u područje Kupljenskog, kraj Vojnića, formirajući izbjeglički kamp. Najveći broj izbjeglica, njih 16.000, vratio se u zapadnu Bosnu nakon zajedničkih napora Vlada BiH, Turske, Hrvatske i UNHCR-a (osnovane su trilateralne policijske snage koje su preuzele zajedničku kontrolu nad područjem Velike Kladuše i Cazina). Preostalih 4.000 izbjeglica ostalo je u Hrvatskoj smješteno u izbjegličkim naseljima "Gašinci" i "Obonjan", a mali je broj otišao u treće zemlje.

Za razdoblje od 1992. do 1995. godine karakteristična je vrlo velika fluktuacija broja izbjeglica, prvenstveno zbog odlaska velikog broja izbjeglica u zapadne zemlje, ali i zbog povratka manjeg broja izbjeglica u BiH.

5.1.3. Povratak prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba do svibnja 1998. godine

Potpisivanjem niza sporazuma i donošenjem ključnih programa zbrinjavanja, vraćen je znatan broj raseljenih osoba iz hrvatskog Podunavlja u ostala područja RH, i raseljenih osoba iz Jugoslavije u RH. Sredstva utrošena za

skrb o prognanicima i izbjeglicama preko Ureda u razdoblju 1991.-1997. godine su vrlo velika i iznose oko 6,4 milijarde kuna (nešto preko 1 milijarde dolara) od čega je iz proračuna RH izdvojeno 88,74% sredstava (5,65 milijardi kuna), dok ostali izvori čine tek 11,26% sredstava (UNHCR 521 milijun kuna, EZ 152 milijuna kuna i ostalo 44 milijuna kuna).

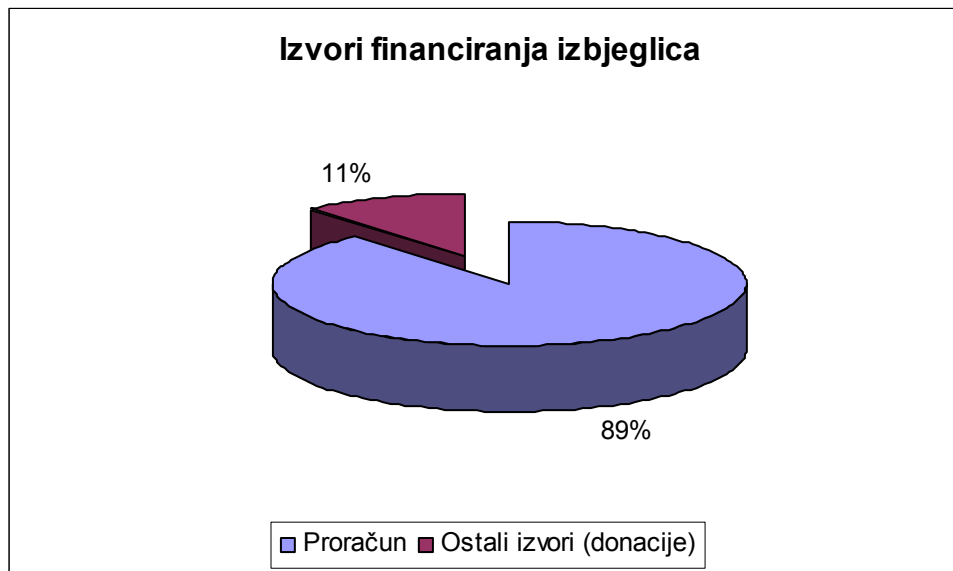
Distribucija troškova jasno pokazuje da je međunarodna zajednica do 1995. godine sudjelovala s tim udjelom u ukupnim troškovima, a da su nakon te godine sredstva međunarodne zajednice tek simbolična u odnosu na ukupne potrebe (npr. godine 1997. samo 0,8% svih potreba). Nakon 1995. godine RH praktički samo iz državnog proračuna snosi posljedice zbrinjavanja izbjeglica i prognanika i rješava humanitarnu krizu uvjetovanu agresijom na RH i BiH. Sve je to utjecalo na osobni i društveni standard građana RH i na velike probleme povratka, obnove i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba.

Tablica 5.3. Utrošena sredstva za zbrinjavanje prognanika izbjeglica po strukturi sredstava i po godinama zbrinjavanja.

Godina	Ukupno utrošeni sredstva FKZ (USD)	Proračun	Val	Udjel proračuna RH u skrbi (USD)	%	Ukupni devizni prihod (USD) od donacija	%	UNHCR (USD)	EU (USD)	Ostalo (USD)
1992.	131.254.687,00	40.000.000.000,00	HRD	125.254.687,00	95,43	6.000.000,00	4,57	4.000.000,00	0	2.000.000,00
1993.	211.208.391,00	689.593.914.136,00	HRD	154.949.866,00	73,36	56.258.525,00	26,64	30.412.500,00	24.158.269,00	1.687.756,00
1994.	229.047.562,00	970.935.165,39	HRK	203.000.000,00	88,63	26.047.562,00	11,37	26.047.562,00	0	0
1995.	173.813.377,00	998.257.072,00	KN	153.578.011,00	88,36	20.235.366,00	11,64	16.881.373,00	0	3.353.993,00
1996.	135.073.193,00	824.000.000,00	KN	130.793.650,00	96,83	4.279.543,00	3,17	4.279.543,00	0	0
1997.	130.485.444,00	815.500.000,00	KN	129.444.444,00	99,2	1.041.000,00	0,8	1.041.000,00	0	0
UKUPNO	1.010.882.654,00			897.020.658,00	88,74	113.861.996,00	11,26	82.661.978,00	24.158.269,00	7.014.749,00

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Zagreb 1998. godine

Grafikon 5.2. Izvori financiranja izbjeglica u Republici Hrvatskoj

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Zagreb 1998. godine

5.1.4. Povratak izbjeglica u BiH

Od potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma do 30.11.2002. godine registrirano je ukupno 919.746 povratka izbjeglica i raseljenih osoba u BiH, od čega 420.485 izbjeglica i 499.261 raseljenih osoba. Na područje F BiH vratilo se 682.365 ili 74,19% osoba, na područje Republike Srpske 218.996 osoba, odnosno 23,81%, a u Brčko Distrikt 18.385 osoba ili 2%. Posebno dobri rezultati povratka ostvareni su u razdoblju 2000.-2002.

Ovaj rezultat posljedica je normaliziranja i stabiliziranja sigurnosnog stanja na čitavom području Bosne i Hercegovine, kao i poboljšane suradnje resornih ministarstava na razini BiH i entiteta, što je posebno izraženo kroz rad državne komisije za izbjeglice i raseljene osobe.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice procjenjuje da je trenutačno izvan Bosne i Hercegovine još oko pola milijuna osoba koje su u zemljama prihvata u

razdoblju 1992.-1995. godine registrirane kao izbjeglice iz BiH. Od tog broja oko 400.000 (80%) se integriralo kroz dozvolu trajnog boravka ili prijemom u državljanstvo zemalja domaćina dok, preostalih, oko 10.000 izbjeglica, još uvijek treba trajna rješenja, prvenstveno kroz povratak u Bosnu i Hercegovinu.

U pogledu trenutnog brojčanog stanja raseljenih osoba u BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice procjenjuje da još manje od 300.000 osoba u BiH treba status raseljene osobe.

5.1.4.1. Povratak izbjeglica iz RH u BiH

Republika Hrvatska je godine 1992. zbrinula najveći broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i SR Jugoslavije od svih zemalja primateljica. Ured za prognanike i izbjeglice registrirao je 402.768 izbjeglica iz BiH među kojima je preko 200.000 bilo Muslimana - Bošnjaka. Nakon 1992. godine broj izbjeglica iz drugih zemalja u RH stalno opada što odlaskom u treće zemlje (primarno Muslimana - Bošnjaka), što povratkom u domicilna nerazrušena naselja (manji broj) i pred kraj promatranog razdoblja 1991.-1998. povratkom, kroz organiziranu obnovu donacijom građevinskog materijala od strane RH, primarno u Federaciju BiH.

Tablica 5.4. Dinamika smanjenja broja izbjeglica iz BiH u RH odlaskom u treće zemlje, povratkom u domicilna naselja ili gubitkom izbjegličkog statusa u RH u razdoblju 1991.-1998. godine

Godina	Izbjeglice iz BiH i SRJ registrirani u RH	Izbjeglice iz BiH i SRJ registrirani i procijenjeni u RH	Dinamika smanjenja broja izbjeglica	Indeks 1991=100
1991.	-	-	-	-
1992.	402.768	458.000	-	100
1993.	272.859	312.000	146.000	68,1
1994.	212.056	272.000	40.000	59,4
1995.	188.672	241.000	31.000	52,6
1996.	184.545	205.000	36.000	44,8
1997.	106.750	147.000	58.000	32,1
1998.	37.400	139.000	8.000	30,3
Ukupno			319.000	

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Zagreb 1998. godine

5.2. Raseljeno stanovništvo unutar BiH

Izbjegličku krizu u BiH možemo u okviru demografije smatrati svojevrsnim vanjskim migracijama iako su ovakve, ratne migracije za razliku od onih mirnodopskih, prisilne. Raseljavanje stanovništva, uzrokovano ratom bi onda po nekoj logici bile unutarnje migracije. Ovo je možda i najkompleksnija tema u ovom radu budući da konkretnog popisa kojim bi se točno utvrdili razmjeri "unutrašnjih migracija", nema.

Rat u Bosni i Hercegovini prema migracijama stanovništva možemo podijeliti na nekoliko etapa. Prvo razdoblje bi moglo biti od 1.1.1990. do 31.3.1992, prije početka samoga rata. Razdoblje u kojem su organizirani i provedeni prvi demokratski izbori, unilateralnih priznanja BiH, napada na selo

Ravno, formiranja prvih logora za Hrvate itd. Hrvatska u ovom razdoblju skrbi za 8.640 osoba od toga 1.472 Muslimana, 6.932 Hrvata, 236 Srba i ostalih¹³. Broj izbjeglica je naravno u svakom od razdoblja puno viši, ali o tome je već bilo riječi ranije. Druga faza se odnosi na razdoblje od 1.4.1992 do 1.1.1993.. Srpska strana je započela rat 1.4.1992., ne priznajući cjelovitu BiH. Dodatnih osoba na skrbi Hrvatske u ovom razdoblju je 130.264, 35.945 Muslimana, 91.319 Hrvata i 3.000 Srba i ostalih¹⁴. Treće razdoblje je od 1.1.1993. do 1.4.1994. Nakon nekih incidenata među Hrvatima i Muslimanima u drugoj polovici 1992. godine (Prozor, Novi Travnik, Busovača...) isti se intenziviraju do kraja mjeseca ožujka 1993. godine (Prozor, Vakuf, Busovača, područje Neretvice...) i napokon, 1.4.1993. počinje sukob Hrvata i Muslimana, koji prestaju 1.4.1994. Washingtonskim sporazumima. Broj osoba na skrbi u Republici Hrvatskoj se povećava za 33.742, 6.853 muslimana, 26.160 Hrvata te 729 Srba i ostalih¹⁵. U četvrtom razdoblju koje traje do Daytonskih sporazuma 31.12.1995. HVO i Armija BiH ratuju zajedno protiv vojske Republike Srpske. U ovom razdoblju 60.260 novih osoba je na skrbi RH, od toga 24.271 Muslimana, 34.081 Hrvata i 1.908 Srba i ostalih¹⁶.

Glavni izbjeglički valovi su dakle posljedica etničkog čišćenja s teritorija koje je okupirala JNA (poslije Vojska Republike Srpske), koji će se kasnije prozvati Republika Srpska. Izbjeglički valovi stanovništva s perifernih dijelova BiH koji graniče s Hrvatskom prema Hrvatskoj, su veći negoli iz istočnih dijelova BiH (Podrinje). Upravo iz istočnih i središnjih dijelova BiH, veliko je unutarnje raseljavanje stanovništva (izbjeglički valovi), i to s teritorija Republike Srpske na područja pod kontrolom Muslimana i Hrvata, što je dovelo do promjene etničke slike tamošnjeg stanovništva (travničko područje, Zenica, Sarajevo, Tuzla)

U tablici 5.1 su navedene općine u srednjoj Bosni u kojima je prije rata živio veći broj Hrvata i koja su nam posebno interesantna, jer su baš one najviše

¹³ Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Zagreb

¹⁴ Ibid

¹⁵ Ibid

¹⁶ Ibid

pogođene raseljavanjem stanovništva, promjenama u etničkoj slici i kompresijom stanovništva. U tablici je naveden broj stanovnika po općinama prije rata te broj osoba iz tih općina za koje je Republika Hrvatska skrbrila, dakle koje su pouzdano izbjegle u Hrvatsku.

Tablica 5.5 Stanovništvo izabranih općina u Srednjoj Bosni

Općina	Broj stanovnika po popisu iz 1991. godine			Ukupno	Broj osoba na skrbi Republike Hrvatske			Ukupno
	Hrvati	Muslimani	Srbi i ostali		Hrvati	Muslimani	Srbi i ostali	
Jajce	15.811	17.380	8.663	41.854	6.962	823	73	7.858
Kotor Varoš	10.695	11.090	14.056	35.841	4.420	2.483	35	6.938
Skender Vakuf	4.770	13.236	1.071	19.077	1.197	45	7	1.249
Zenica	22.510	80.359	22.433	125.302	3.505	479	175	4.159
Vitez	12.675	11.514	1.501	25.690	752	46	11	809
Gronji Vakuf	10.706	14.063	110	24.879	1.787	38	2	1.827
Bugojno	16.031	19.697	8.673	44.401	6.047	424	81	6.552
Busovača	9.093	8.451	623	18.167	343	25	2	370
Travnik	26.118	31.813	7.777	65.708	7.316	375	108	7.799
Novi Tranik	12.162	11.625	4.079	27.866	1.213	24	19	1.256
Vareš	9.016	6.714	3.644	19.374	2.399	32	15	2.446
Kakanj	16.556	30.528	4.929	52.013	4.263	113	31	4.407
Kiseljak	12.550	9.778	740	23.068	509	22	7	538
Ukupno	178.693	266.248	78.299	523.240	40.713	4.929	566	46.208

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Zagreb

Nakon pada Jajca u listopadu, odnosno studenom 1992. godine brojne izbjeglice bježe iz Jajca, i dok se većina Muslimana, njih oko 15.000 zadržava na prostoru Lašvanske doline (Travnik Vitez), Hrvati preko prostora sjeverozapadne Hercegovine izbjegavaju u Hrvatsku (6962 sigurno), a ostatak ih se zadržava u Hercegovini (Livno, Duvno). Gotovo identična situacija se dogodila i u općinama Kotor Varoš i Skender Vakuf, nakon etničkog čišćenja, s prostora kasnije proglašene Republike Srpske.

Zenica je praktično etnički očišćena od Srba u ljeto 1992. godine, većinsko stanovništvo je muslimanske nacionalnosti, čega je dokaz i mala migracija Muslimana u Hrvatsku. Kasnije postaje jedno od glavnih središta za muslimanske izbjeglice i prognanike, a u muslimansko-hrvatskom ratu došlo je i

do razmjene hrvatskog i muslimanskog stanovništva Lašva – Zenica, čime Zenica postaje etnički gotovo potpuno čista.

I u Busovaču nakon studenog 1992. godine dolaze izbjeglice s prostora općina Kotor Varoši i Jajca, a u sukobima Hrvata i Muslimana u siječnju i travnju 1993. godine muslimansko stanovništvo migrira u Zenicu, a Hrvati iz Zenice u Busovaču. U srpskoj agresiji Vitez je bio migracijski centar za Muslimane i dijelom Hrvate s Vlašićkog područja, a nakon 1.4.1993. kao i Busovača postaje područje razmjene stanovništva s općinom Zenica. Gornji Vakuf i Bugojno su također bili centri unutarnjih migracija za Muslimane.

U Travniku praktično nema velike migracije izvan općine nego je odredište za muslimanske migracije s područja Jajca, Kotor Varoši, dijela Kluča, Donjeg Vakufa (Vlašićkog prostora). Hrvati iz Travnika uglavnom izbjegavaju u Hrvatsku, a nakon pada Travnika u muslimanske ruke većinom su prognani u Lašvansku dolinu i preko srpskog teritorija u Kiseljak.

U muslimansko-hrvatskom ratu Novi Travnik je podijeljen na hrvatski i muslimanski dio, zato je za Muslimane i Hrvate, kao i Travnik i Zenica, bio migracijski centar. Većina Hrvata je ostala u Novom Travniku, odnosno njegovom hrvatskom dijelu.

Stabiliziranjem ovih prostora pod muslimanskom vlašću srednja Bosna postaje najvažniji migracijski centar za unutarnje migracije stanovništva. Drugi najznačajniji centar za muslimansko, a pogotovo hrvatsko stanovništvo, je Hrvatska. Dakle na prostoru srednje Bosne muslimansko stanovništvo se povećalo za najmanje 40%, sa Zenicom kao dobrim primjerom, gdje se broj Muslimana povećao s 80.000 na 160.000. Kako je srpsko pučanstvo praktično nestalo i odseljavanjem i etničkim čišćenjem, a hrvatsko se smanjilo (srednja Bosna) za 50%, Muslimani su postali dominantna skupina na ovom području. Zanimljiv je i podatak da koliko je Armija BiH Hrvata protjerala iz srednje Bosne,

najmanje toliko je Hrvatska muslimanskih izbjeglica trajno skrbila za vrijeme rata (68.000). Komparacija posljedica unutarnjih i vanjskih migracija muslimanskog i hrvatskog stanovništva bitno određuje karakter odnosa RH prema BiH i sam karakter rata.

Osim nabrojanih općina postoje još međusobno povezane tri općine, to su Kakanj, Vareš i Kiseljak. Zbog zatvorenosti srednjobosanskog prostora većina Kakanjaca (uglavnom hrvatske nacionalnosti) završava na prostoru Vareša, a zatim početkom rata Hrvata i Muslimana na prostoru općine Kiseljak. Zbog navedenih razloga, pogotovo ako pribrojimo i Hrvate iz Fojnice, stanovništvo Kiseljaka se udvostručilo. Dakle, na prostoru općine Kiseljak dolazi do kompresije hrvatskog stanovništva kao i muslimanskog na prostoru Lašvanske doline. Posljedica ove kompresije Hrvata su dvije posljednje enklave Hrvata u Bosni i Hercegovini, nastale kao posljedica etničkog čišćenja, Kiseljak i Vitez-Busovača.

5.3 Posljedice rata

Danas je na području srednje Bosne u širem smislu, Tuzle na sjeveru, Jablanice na jugu, Travnik na zapadu i Pala na istoku, sačuvan muslimanski etnički korpus s oko 1,800.000. Na području Republike Srpske, dakle na periferiji BiH je smješteno 800.000 – 900.000 Srba. Na pograničnom hercegovačkom području Livno – Trebinje -Prozor živi oko 200.000 Hrvata, a ostalih 80.000-100.000 u enklavama u Srednjoj Bosni, tj. Vitez-Busovači, Kiseljaku (Kreševo), Žepču, te izmiješani s Muslimanima u Usori, Soli (Tuzla), Sarajevu, Bihaću i Orašju.

Izravni i neizravni ratni gubici različiti od naroda do naroda, radikalno su, dakle, izmijenili demografsku i etničku sliku predratne Bosne i Hercegovine. Muslimani su i dalje (ali sa smanjenim udjelom) ostali s oko 43% relativno

većinski narod, Srbi su povećali svoj udjel (na oko 36%), dok je udjel Hrvata (oko 10%) u trenutačnoj populaciji BiH. Kad se tomu pridoda činjenica kako u povratku izbjeglica u Federaciju pretežito sudjeluju Muslimani s predratnim prebivalištem u Republici Srpskoj, onda to na duže odlaže izgleda povratka Hrvata.

S priličnom pouzdanošću može se pretpostaviti kako su ratom izazvane promjene u demografskim procesima u BiH već dosad utjecale te će i dalje bitno utjecati na opće demografske posebno etno-demografske prilike, i to ne samo ovdje nego i u Hrvatskoj i u Srbiji. Zapravo rat je radikalizirao predratne (nepovoljne) činjenice i tendencije prepoznane u nacionalno usmjerenim unutarnjim migracijama. Ključne elemente takve procjene treba zasnivati na socio-psihološkim (pretvaranje znatnog, poglavito hrvatskog dijela kontingenta u stalno stanovništvo Hrvatske, povratak i naseljavanje dijela predratne vanjske migracije iz BiH i konačno naseljavanje u Hrvatskoj, nastavljanje tzv. redovitog iseljavanja Hrvata, osobito iz kontingenta raseljenih u okviru BiH i dr.) i drugim relevantnim pretpostavkama među kojima postojanje i stabiliziranje hrvatske države ima temeljno značenje. Naime, postojeći politički, ekonomski i socio-psihološki uvjeti u hrvatskom okruženju su za tamošnje Hrvate još jači magnet koji će ih otuda izvlačiti i privlačiti. Stoga i pitanje: koliko je Hrvata ostalo na područjima koja su prestankom rata bila pod nadzorom srpske, odnosno tzv. armije BiH, ako se zna da je na prvima živjelo 25%, a na potonjima 30% ukupnog broja Hrvata u BiH?

Sveukupno, dakle, Hrvati su kraj rata dočekali s "43,2%" hrvatskih naselja izvan svojeg nadzora te s više od dvije petine njihova prijeratnog broja prognanih i izbjeglih.

S obzirom na nedostatnost te nedovoljnu pouzdanost i domaćih i međunarodnih izvora mnogo je teže procjenjivati statističku od etničke slike Bosne i Hercegovine. Doista je zbog toga čudno i nerazumljivo zašto OHR

(Visoki predstavnik) ne insistira na novom popisu stanovništva ove zemlje, premda je od međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine prošlo trinaest godina, a od posljednjeg popisa stanovništva (jugoslavenskog) i više. Time objektivno i taj institut pridonosi ponovnom utemeljivanju "političke statistike" s brojnim i dugoročno štetnim posljedicama koje, pogotovo nakon ovog ratnog razdoblja postaju idealno mjesto manipuliranja i zloraba, pa i budućih sporova (ratni izravni i neizravni gubici, materijalne štete, zasluge, povlastice i sl.).

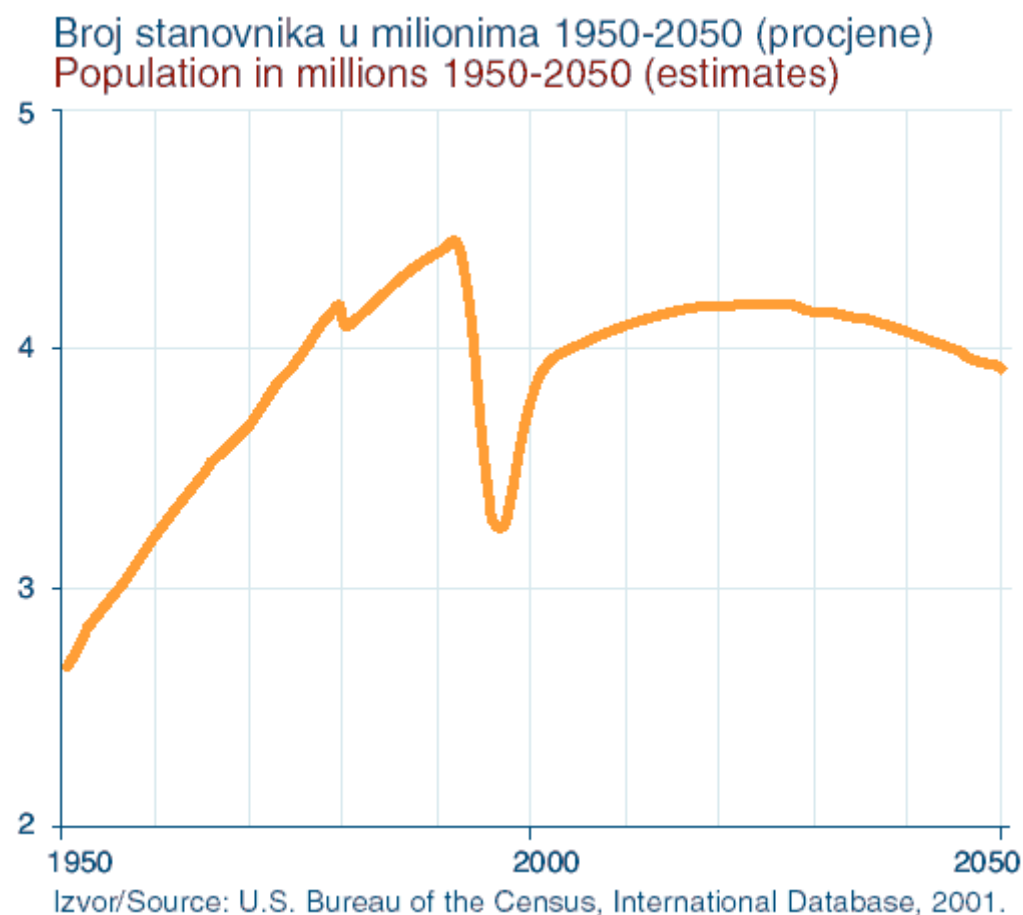
Nakon završetka rata u BiH vratio se vrlo mali broj izbjeglih, ali i prognanih Hrvata. Poglavito je zanemariv njihov povratak u Republiku Srpsku. Razlozi su različiti, od onih sigurnosnih, stambenih, finansijskih, pa do egzistencijalne besperspektivnosti. Nemogućnost ulaska u posjed stana, kuće i gospodarskih objekata u kojima žive prognani i izbjegli iz drugih etničkih područja, otpor mjesnih vlasti povratku i sl., čine neizvjesnim povratak velikog broja pripadnika hrvatskog naroda. Jedan dio Hrvata, poput pripadnika i ostalih naroda, ne želi više živjeti u područjima gdje je većinska vlast drugog naroda. Imajući u vidu kako se većina povratnika (čak 99% u godinama 1996. i 1997.) vraća u Federaciju BiH (iako je veći dio izbjegličkog i prognaničkog kontingenta iz Republike Srpske), te činjenicu kako je u Federaciji smješten golem broj prognanika (također uglavnom iz srpskog entiteta), to onemogućava i obeshrabruje povratak izbjeglih i raseljenih Hrvata i u predratna prebivališta u federalnom entitetu. Kada se svemu tome pribroji znatan broj poginulih i nestalih te 91.498 Hrvata koji su već 1991. godine bili na "privremenom radu u inozemstvu" s dosta sigurnosti može se procijeniti kako će idući popis dočekati (prema optimističkoj inačici) tek dvije trećine predratnog broja Hrvata u BiH. Ovakav rasap najmalobrojnijeg naroda traži najžurniju intervenciju svih potpisnika Daytonskog mirovnog sporazuma. U protivnom, Hrvate će u ovoj zemlji dokrajčivati daljnja intenzivna depopulacija koja će ih kroz nekoliko desetljeća svesti na zanemarivu nacionalnu manjinu.

Poslijeratna Bosna i Hercegovina ostala je u svojemu predratnom starom okviru; slika o njoj obišla je svijet, a slika u njoj posve je nova. Njezino vizualno pojednostavljenje (kao posljedica ratnog etničkog čišćenja) nimalo nije ublažilo složenost ove zemlje koju život svakodnevno otkriva. Kuda plovi ova zemlja, teško je reći, azimut određuju strani navigatori. Na njezinome prebojanom brodu svi su i danas (svatko na svoj način) nezadovoljni (posada, mornari, kormilari i ini). Brod škripi i još je na pučini. Jedna zastava skinuta je s njega

6. BUDUĆNOST STANOVNIŠTVA BiH

Stara kineska poslovice kaže da jedna slika vrijedi tisuću riječi. Ta bi se poslovice donekle mogla primijeniti i za sljedeću sliku, ali možda bi ključne riječi za hrvatski narod u BiH opet nedostajale. Na grafu 6.2. je prikazana procjena kretanja broja stanovnika BiH do 2050. godine, koja nije pozitivna niti za cjelokupno stanovništvo BiH, pitanje je samo koliko će ova procijenjena depopulacija više pogoditi Hrvate od ostalih naroda.

GRAF 6.2. Procjena broja stanovnika u milijunima (1950.-2050.)

7. ZAKLJUČAK

Migracijska kretanja Hrvata u današnjoj BiH bila su praćena različitim zapisima od 7. stoljeća kada su se Slaveni naselili u Bosnu i Hercegovinu. Srbija i Hrvatska su vladali dijelovima Bosne u 9. stoljeću. Izuzev današnje istočne Hercegovine i Humina većinom 10. i 11. stoljeća Bosnom je vladala Kraljevina Hrvatska. Tijekom 11. i 12. stoljeća vlast je preuzela Kraljevina Mađarska. Broj stanovnika se nije često spominjao. U 14. i 15. stoljeću se prema usporedivim podacima pretpostavlja da je u Bosni bilo između 500.000 i 1.000.000 stanovnika. Povjesničari smatraju da je većina stanovnika bila katoličke vjere uz mali dio pravoslavaca na istoku zemlje. Bosna je ostala pod bosanskim vladarima koji su svi bili katolici ili pripadnici Crkve bosanske. Bosna ostaje neovisna do 1463. godine kada je osvajaju Turci koji su se tamo zadržali 300 godina. Poslije turskog osvajanja Bosne u Rimu 1478. je umrla posljednja bosanska kraljica Katarina Kosača Kotromanić.

Točnih podataka o nacionalnoj ili vjeroisposvjesti naroda koji su živjeli na prostorima BiH nema. Ipak, zapisi govore o 850.000 – 900.000 stanovnika od kojih su 30.000 predstavljali pravoslavne Vlahe, a sve ostalo pučanstvo je bilo etnički hrvatsko, i to 80.000 bogumilske crkve i oko 750.000 katolika.¹⁷ Tijekom turske vladavine ogroman broj katolika je prešao na islam. Uzroci islamizacije su prije svega bili rezultat prisile putem “danka u krvi”, te raznih drugih ekonomskih i socio-političkih pritisaka koji su Hrvate – katolike prisilili da prihvate islam. Iako su se podaci o učešću pojedinih naroda donekle razlikovali, udio muslimana je na početku osvajanja Bosne od strane Turaka bio na razini od 1%. Preostalih 99 % su bili kršćani. Isti izvor kazuje da je 250 godina kasnije (1604. godine) odnos muslimana i kršćana bio 70,8 : 29,2% u korist muslimana. Pored prisilnog prihvaćanja islama kao religije bilježeno je i stalno iseljavanje Hrvata kao

¹⁷ Dominika Mandić, *Bosna i Hercegovina - Povijesnokritička istraživanja*, svezak III, Etnička povijest BiH, 2. izdanje, Zajednica izdanja Ranjeni labud (ZIRAL), Toronto-Zurich-Roma-Chicago, 1982., str. 173.

posljedica teških dadžbina, nameta i poreza, neprestanih napada janjičara i ostalih planiranih prisila nad neislamskim stanovništvom. Kao rezultat svega navedenog, sredinom 18. stoljeća etnička struktura stanovništva BiH je bila sljedeća: muslimana – 400.000 (73%), katolika – 50.000 (9%) i pravoslavnih Vlaha 100.000 (18%). Iz ovih podataka se jasno vidi što se može postići planiranim represijama toga doba nad jednim narodom, u ovom slučaju - - Hrvatima.

Sljedeće razdoblje koje je predstavljalo cjelinu, a interesantno je radi promatranja promjena u strukturi stanovnika BiH je razdoblje 1879.-1991. godine. Promjene u strukturi stanovnika su u ovom razdoblju bile redovito praćene, prvo po zakonskoj regulativi Austro-Ugarske, a zatim desetogodišnji popisi po regulativi socijalističke Jugoslavije. Prvim popisom 1895. godine Hrvati su od nekad najbrojnijeg naroda došli na treću poziciju sa svega 19,4% udjela od ukupno 1,566.781 stanovnika. Srbi su bili najbrojniji s 42,7% udjela, a Muslimani su bili drugi najzastupljeniji narod s 35% udjela u ukupnom stanovništvu. Od tada pa do 1991. godine apsolutni broj i relativni udio Muslimana je stalno rastao da bi na kraju iznosio 1,902.956 stanovnika, odnosno 43.5% udjela u ukupnom broju stanovnika BiH. Iako je broj Hrvata i Srba apsolutno neznatno rastao, udio u ukupnoj populaciji se smanjivao, a posebno Hrvata na svega 17.4% ili 760.852. Rezultat ovakvog smanjenja broja Hrvata je prije svega bila ekonomska prisila i neinvestiranje u gospodarstvo krajeva u kojima su živjeli Hrvati. Prvo, Kraljevina Jugoslavija s kraljem u Srbiji, a zatim i socijalistička Jugoslavija s vladom i centrom moći u Beogradu, usmjeravali su investicije u Srbima naseljene krajeve i time poticali ekonomsku, ali i političku emigraciju Hrvata iz BiH. Ti procesi su posebno bili prisutni poslije Drugog svjetskog rata kao politička emigracija, i početkom 60-ih godina kada se hrvatsko pučanstvo masovno iseljava u Zapadnu Europu kao oblik privremenog zapošljavanja koje u većini slučajeva postaje trajno. Na taj način hrvatski narod gubi svoj najvitalniji dio i ostaje bez reproduktivne osnove u svojoj domovini.

Četvrto razdoblje koje predstavlja zasebnu cjelinu je razdoblje agresije Srba i Jugoslavenske vojske na Hrvatsku i BiH 1991.-2005. godine. Agresija Srba na BiH počela je u proljeće 2002. godine. Prema popisu stanovnika iz 1991. godine BiH je imala 4,365.009 stanovnika. Broj izbjeglica se u razdoblju 1992.-1995. kretao od 1,000.000 –1,500.000 osoba. Prema podacima UNCHR-a iz 1998. godine u izbjeglištvu se još uvijek nalazi više od 1,000.000 stanovnika BiH. Pretpostavlja se da danas u BiH živi oko 70% predratnog broja stanovnika ili oko 3,000.000 stanovnika.

Procjene međunarodnih i domaćih izvora kažu da je većina izbjeglica i prognanika bila s područja Republike Srpske jer su se tamo događala etnička čišćenja nesrpskih naroda. Pored toga, agresija Srbije na BiH omogućila je da se rat čak i u BiH vodi sa srpskih na nesrpska "područja" što je utjecalo na valove izbjeglica koji su se kretali prema Hrvatskoj i drugim zemljama. Godine 1992. zabilježen je vrhunac izbjegličke krize s oko 800.000 prognanika i Izbjeglica u Hrvatskoj od kojih je više od 50% bilo iz BiH i što je iznosilo više od 15% stanovništva Hrvatske. Izbjeglička kriza počinje se smanjivati manjim dijelom odlaskom bosansko-hercegovačkih izbjeglica u treće zemlje, a tijekom krize se okreće tek 1995. godine. Međutim, povratak Hrvata u svoje domove u BiH je zaustavljen iz nekoliko razloga. Prije svega, Republika Srpska ne ispunjava uvjete iz Daytonu te ne omogućava siguran i miran povratak izbjeglica na taj teritorij. Posebno tragičan je primjer Bosanske Posavine u kojoj su dominantno živjeli Hrvati, a sad su tamo naseljeni Srbi. Pored toga, protjerivanje Muslimana od strane Srba u Federacije i prenapučenost stanovništva s jedne, i inertnost vlade u Sarajevu, s druge strane, odvodi do nemogućnosti povratka Hrvata u svoje domove u Bosni. Povijest se još jedanput ponavlja. Hrvati se prisilnim putem, kao i toliko puta u povijesti na ovim prostorima protjeruju iz svojih domova i bježe na Zapad – najvećim dijelom se zadržavaju u Hrvatskoj, ali značajan broj ponovno odlazi dalje na Zapad. Ponovno se mijenja etno-demografska slika BiH. Koliko je Hrvata ostalo u BiH? Točnih podataka o tome nema. Međutim, cijeneći političke, ekonomske i socio-psihološke uvjete koji su stvoreni u BiH, preostala

dva većinska naroda ne čine ništa da bi omogućili najstarijem, a danas najmanjem konstitutivnom narodu, da ostvari ravnopravan suživot s njima temeljem prava koje mu Ustav BiH garantira. U takvim uvjetima Hrvatska će za Hrvate iz BiH biti još jači magnet koji će ih privlačiti.

Dakle, da ponovimo pitanje: Koliko Hrvata danas živi na području BiH? Očito nitko ne zna ili onima koji vladaju nije u interesu da se podaci objave. Postavlja se pitanje: Zašto visoki predstavnik ne zahtijeva novi popis stanovništva BiH, premda je od međunarodnog priznanja BiH prošlo trinaest godina? Na taj način i ova međunarodna institucija pomaže utemeljenje političke statistike sile, s brojnim i dugoročnim posljedicama za najmalobrojniji narod BiH? Ili se kao i do sada dopušta da se silom i ratovima, te ekonomskim manipulacijama istiskuje nekad u povijesti dominantan, najbrojniji hrvatski narod iz BiH, njegove iskonske domovine? I konačno pitanje: Postoje li u tzv. demokratskom svijetu načini i metode da se takvi negativni trendovi zaustave ili okrenu??? Odgovor bi trebali dati oni koji utječu na tijekove povijesti malih naroda.

LITERATURA

1. Đodan, Šime: BIH – **Hrvatska djedovina kroz povijesna vrela**, Zagreb 1994.
2. **Kronologija rata**, August Šenoa – Zagreb, 1998. Zagreb
3. Mandić, Dominik: **Bosna i Hercegovina – Povijesnokritička istraživanja**, svezak III, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, 2. izdanje, Zajednica izdanja Ranjeni labud (ZIRAL), Toronto-Zürich-Roma-Chicago, 1982.
4. Marić, Franjo: **Hrvati – Katolici u Bosni i Hercegovini između 1464. i 1995. godine**, Katehetski salezijanski centar
5. Marić, Franjo: **Vrhbosanska nadbiskupija početkom trećeg tisućljeća**, Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski vikarijat za izbjeglice i prognanike Sarajevo-Zagreb, 2004.
6. Markotić, F. Ante: **Motrišta** br. 22., LOGOTIP, Široki Brijeg, 2001.
7. Markotić, F. Ante: **Motrišta** br. 25., LOGOTIP, Široki Brijeg, 2002.
8. Markotić, F. Ante: **Motrišta** br. 30., LOGOTIP, Široki Brijeg, 2004.
9. Markotić, F. Ante: **Vitko**, br. 1., Hercegtisak Široki Brijeg, Široki Brijeg
10. Rotim, Karlo: **Borba Hrvata u BiH za jednakopravnost**, Široki Brijeg 2005.
11. **Narodne novine**, br. 92 od 7. 7. 1998., Narodne novine d.d., Zagreb.
12. **Stanovništvo Bosne i Hercegovine**, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1995.
13. <http://hr.wikipedia.org/wiki/BIH>
14. <http://www.mhrr.gov.ba/Strategija.pdf>
15. <http://enrin.grida.no/htmls/bosnia/bosnia2002/grpopulationb.html>
16. <http://www.fzs.ba/popis.htm>

POPIS TABLICA

- 1) **Tablica 2.1.** Osnovni pokazatelji gospodarskih i drugih kretanja..... str. 7
- 2) **Tablica 3.1.** Broj muslimanskih i kršćanski obitelji po Sandžacima za 1528./1529. godinu..... str. 9
- 3) **Tablica 3.2.** Sandžak Bosna - broj kršćanskih i muslimanskih domaćinstava u Sandžaku Bosna za 1485., 1489. i 1604. godinu te razdoblja 1468./1469. i 1520.-1535..... str. 11
- 4) **Tablica 4.1.** Kretanje apsolutnog broja ukupnog stanovništva, te apsolutnog i relativnog broja Hrvata, Muslimana i Srba u Bosni i Hercegovini u razdoblju 1895.-1991. godine..... str. 16
- 5) **Tablica 4.2.** Porast, prirast i migracijski saldo pučanstva BiH..... str. 19
- 6) **Tablica 4.3.** Ukupno odseljeno i doseljeno stanovništvo glavnih etničkih skupina u BiH po popisima 1961., 1971. i 1981. godine..... str. 20
- 7) **Tablica 5.1.** Izbjeglice iz Bosne i Hercegovine po zemljama prijema i u narodnosnom sastavu 1997. godine..... str. 27
- 8) **Tablica 5.2.** Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj u razdoblju 1991.-1998. godine..... str. 29
- 9) **Tablica 5.3.** Utrošena sredstva za zbrinjavanje izbjeglica po strukturi sredstava i po godinama zbrinjavanja str. 34

10) **Tablica 5.4.** Dinamika smanjenja broja izbjeglica iz BiH u RH odlaskom u treće zemlje, povratkom u domicilna naselja ili gubitkom izbjegličkog statusa u RH u razdoblju 1991.-1998. godine..... str. 37

11) **Tablica 5.5.** Stanovništvo izabranih općina u Srednjoj Bosni..... str. 39

POPIS ILUSTRACIJA

- 1) **Prikaz 2.1.** Prikaz političkih granica i zemljopisnog položaja Bosne i Hercegovine..... str. 5
- 2) **Graf 3.1.** Sandžak Bosna - broj kršćana i muslimana u Sandžaku i Bosni za razdoblja 1948-1469. i 150-1535., 1485., 1489., 1604. godinu, te sredinom 18. stoljeća..... str. 13
- 3) **Graf 3.2.-3.5.** Sandžak Bosna - broj kršćanskih i muslimanskih domaćinstava u Sandžaku Bosna za razdoblje 1468-1469. i 1520-1535., 1604. godine te sredinom 18. stoljeća..... str. 14
- 4) **Graf 4.1.** Kretanje apsolutnog broja stanovnika BiH po nacionalnosti (Hrvati, Srbi i Muslimani)..... str. 17
- 5) **Graf 4.2.** Kretanje relativnog broja stanovnika po nacionalnosti (Hrvati, Srbi i Muslimani) str. 18
- 6) **Graf 4.3.** Migracije Hrvata u BiH po popisima iz 1961., 1971. i 1981. str. 20
- 7) **Graf 4.4.** Gradovi s najviše stanovnika u BiH str. 21
- 8) **Graf 5.1.** Refistrirani prognanici i izbjeglice u Hrvatskoj..... str. 28
- 9) **Graf 5.2.** Izvori financiranja izbjeglica u Republici Hrvatskoj str. 35
- 10) **Graf 6.2.** Procjena broja stanovnika u milijunima (1950.-2050.) str. 45